

บทที่ ๒

ลักษณะความเป็นอยู่และเศรษฐกิจของชนบทก่อนการเปิดประเทศ
ให้มีการค้าเสรีใน พ.ศ. ๒๓๕๔

ได้กล่าวมาแล้วว่า บริเวณภาคกลางทางแถบที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนใต้ นั้น เป็นบริเวณที่มีชาวไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางกสิกรรม โดยมีพืชหลักคือ ข้าว และมีการปลูกพืชอื่น ๆ เช่น อ้อย พริกไทย เป็นต้น ชาวไทยที่อาศัยอยู่ตามชนบท เหล่านี้ก็คือ ชาวนาเป็นส่วนใหญ่ ชาวนาเหล่านี้เมื่อก่อสร้างบ้านเรือนและอยู่รวมตัว กันมาก ๆ ก็ก่อกำเนิดเป็นหมู่บ้านขึ้น และลักษณะการตั้งถิ่นฐานในรูปหมู่บ้านต่าง ๆ มักจะขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศที่หมู่บ้านนั้น ๆ ตั้งอยู่ ชีวิตชาวไทยที่อาศัยอยู่ตาม ชนบทเหล่านี้ โดยเฉพาะก่อนการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรีใน พ.ศ. ๒๓๕๔ มี ลักษณะความเป็นอยู่และสภาพเศรษฐกิจที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ซึ่งในบทนี้จะกล่าวถึง โดยแบ่งขอบเขตของการศึกษาออกเป็นดังนี้

- ก. ลักษณะความเป็นอยู่ของชนบท
- ข. ลักษณะเศรษฐกิจของชนบทก่อนการเปิดประเทศ
- ก. ลักษณะความเป็นอยู่ของชนบท

ในเรื่องลักษณะความเป็นอยู่ของชนบทก่อนการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรีใน พ.ศ. ๒๓๕๔ นั้น จะได้พิจารณาศึกษา ในหัวข้อต่อไปนี้

๑. พลเมือง
๒. ลักษณะครอบครัว
๓. ลักษณะบ้านเรือน
๔. นักเลงโคในหมู่บ้าน
๕. ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับหมู่บ้าน
๖. ฐานะทางสังคมของชาวนาในชนบทกับการปกครองระบบ-
ศักดินาของรัฐ

๑. พลเมือง

ในการศึกษาเรื่องจำนวนพลเมืองของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นนั้น ถึงแม้ว่าจะไม่มีสถิติที่แน่นอนเกี่ยวกับจำนวนพลเมืองในขณะนั้น แต่ก็เคยมีชาวต่างประเทศหลายคนได้คำนวณถึงจำนวนพลเมืองของประเทศเอาไว้ ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๖๖ จอน ครอเฟอร์ (John Crawford) ได้ประมาณไว้ว่า พลเมืองทั้งหมดเท่าที่ชาวเจ้าไกรรวบรวมจากแหล่งที่เชื่อถือได้ มีรวมกันทั้งสิ้น ประมาณ ๕,๐๐๐,๐๐๐ คน^๑ บาทหลวงปาเลกัวซ์ (Pallegoix) ซึ่งอยู่ในเมืองไทยมานานกว่า ๒๐ ปี ก็ประมาณไว้ว่า จำนวนพลเมืองไทยมีระหว่าง ๔,๕๐๐,๐๐๐ คน ถึง ๕,๐๐๐,๐๐๐ คน^๒ และ เซอร์จอห์น เบบ์ริง (Sir John Bowring) ได้กล่าวไว้ว่า "เมื่อต้นรัชกาลที่ ๔ ในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ประเทศไทยมีพลเมือง ประมาณ ๔ - ๕ ล้านคน"^๓ จำนวนพลเมืองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากหลักฐานของชาวต่างประเทศดังกล่าวนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า มีลักษณะใกล้เคียงกันมาก และยังมีผู้ให้ข้อสังเกตอีกว่า จำนวนพลเมืองในขณะนั้นไม่ได้มีอัตราส่วนกันกับขนาดเนื้อที่ของประเทศ ทั้ง ๆ ที่เมืองไทยมีอาหารบริบูรณ์ แต่พลเมืองท่านาเพียงครึ่งเดียวของพื้นที่ทั้งหมด^๔ เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากว่า การสาธารณสุขและ

^๑ จอน ครอเฟอร์, เอกสารครอเฟอร์, แปลโดย ไพโรจน์ เกษมเม่นกิจ (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕), หน้า ๕๕.

^๒ สังฆราช ปาเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า ๓.

^๓ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, Vol. 1 (London : Oxford University Press, 1969), pp. 81 - 83.

^๔ สังฆราช ปาเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า ๓.

การแพทย์ของไทยยังล่าช้าอยู่มาก นาน ๆ ทีก็จะเกิดโรคห่าหรืออหิวาตกโรค ที่ทำให้คนตายลงเป็นจำนวนมาก^๑ และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ก็มีการทำ สงครามรบกับประเทศใกล้เคียงถึง ๑๑ ครั้ง^๒ พลเมืองที่ถูกเกณฑ์ไปทำสงคราม ย่อมล้มตายกันบ้างเป็นธรรมดา อินแกรมได้เปรียบเทียบไว้ว่า จำนวนพลเมือง กับเนื้อที่ของประเทศไทยในขณะนั้นมีอัตราเฉลี่ย ๒๕ - ๓๐ คนต่อ ๑ ตารางไมล์^๓ ขอเปรียบเทียบของอินแกรมดังกล่าวนี้ ย่อมสันนิษฐานได้ว่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นจะต้องขาดแคลนแรงงานคน คือ แรงงานไม่สมดุลกับที่กินนั่นเอง และใน สมัยดังกล่าวนี้ จะต้องถือว่า กำลังคน (Manpower) เป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุด สำคัญยิ่งกว่าที่ดิน ถึงแม้จะเห็นได้จากหลักฐานการสนทนาระหว่าง เซอร์จอห์น เบาว์ริง กับ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เรื่องปัญหาเกี่ยวกับสินค้าออก และผลิตภัณฑ์โดยสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้ปรากฏในคตอนหนึ่งของการสนทนาว่า "เมืองไทยมีทรัพยากร มีที่ดิน แต่ไม่มีคน ทรัพยากรที่ปราศจากคน ย่อมเปล่าประโยชน์ เป็นป่า"^๔

จากหลักฐานดังกล่าวนี้ย่อมแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า กำลังคนเป็นปัจจัย ทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดในสมัยนั้น และยังปรากฏว่า ครึ่งหนึ่งของจำนวนพลเมือง

^๑ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970, p. 7

^๒ ฎรายละเอียดใน สมชาย หลั่งหมอยา, "ปัญหาของชาวนาและนโยบาย ของรัฐบาล ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า ๒๕ - ๓๐.

^๓ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970, p. 7.

^๔ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, Vol. 1, p. 460.

ทั้งประเทศอาศัยอยู่ในบริเวณภาคกลาง^๑ และประมาณ ๘๕ - ๙๐ % อาศัยตั้งหลักแหล่งอยู่ในชนบท^๒ ก็ยิ่งทำให้เห็นความสำคัญของกำลังคนในชนบทในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี เพราะว่า กำลังคนในชนบทจะเป็นแรงงานการผลิตทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศในขณะนั้น

๒. ลักษณะครอบครัว

พลเมืองที่มีอยู่ไม่มากนักในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ย่อมมีลักษณะครอบครัวที่น่าสนใจ กังจะเห็นได้ว่า ในอดีตนั้น ชาวไทยแต่เดิมยังไม่มีนามสกุลใช้ ก็เพราะความปกติชาวไทยมักจะอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่หรือทั้งหมดก็ล้วนแต่เป็นญาติพี่น้อง หรือไมก็เกี่ยวคองยุ่งกันทั้งนั้น ความจำเป็นเรื่องนามสกุลจึงไม่มี^๓ ถ้าต้องการจะอ้างถึงคนนั้นคนนี้ที่มีชื่อซ้ำกันต้องเติมคำอื่นต่อท้ายชื่อ บอกลักษณะเป็นเฉพาะของคนนั้น เพื่อจะได้ทราบว่าใครเป็นใคร เช่น นายจ้อย พันขาว นายจ้อย หนวคโง้ง^๔ ลักษณะดังกล่าวนี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงระบบครอบครัวไทยที่ส่วนมากจะยอมรับนับถือญาติทั้งทางฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่^๕ นั่นเอง

^๑James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970, p. 8.

^๒Koichi Mizuno, "The Social Organization of Rice Growing Villages," p. 90.

^๓เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเทศไทย, หน้า ๓๔๖.

^๔เรื่องเดียวกัน.

^๕เรื่องเดียวกัน.

โดยทั่วไปแล้วในครอบครัวหนึ่งคิดว่ามีคน ๕ - ๖ คน ส่วนมากสมาชิกในครอบครัวเหล่านี้จะเป็นพี่น้อง หรือบุตรเขย บุตรสะใภ้ คนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ญาติ พี่น้องมีน้อยมาก^๑ ลักษณะของครอบครัวไทยนี้มีเรื่องน่าสนใจอย่างหนึ่ง คือ เรื่องการแต่งงานเพื่อสร้างครอบครัว ตามธรรมเนียมของการแต่งงานของไทย ในอดีตนั้น จากการสัมภาษณ์ชาวนาในชนบท ปรากฏมีหลักฐานว่า ผู้ชายจะต้องไป อยู่บ้านผู้หญิง หลังจากการแต่งงานแล้ว เพื่อไปช่วยในการทำนา^๒ ธรรมเนียมดังกล่าวนี้มีลักษณะที่ตรงข้ามกันกับสถานะของตำบลในเมืองของประเทศอื่น^๓ โดยเฉพาะประเทศจีนและอินเดีย เมื่อแต่งงานแล้ว ผู้หญิงกลับต้องไปอยู่ในบ้าน ฝ่ายชาย ฝ่ายชายจะไปอยู่บ้านฝ่ายหญิงไม่ได้เป็นอันขาด^๔

ในเรื่องลักษณะความสัมพันธ์ทางครอบครัวของชาวไทยนั้น มีลักษณะที่เป็นครอบครัวผสม (Complex Family) และในขณะเดียวกันก็มีลักษณะครอบครัวแบบขยายตัว (Extended Family) อยู่ด้วย กล่าวคือ เมื่อบุตรของชาวนาแต่งงานมีครอบครัวแล้ว มักจะตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกับบิดามารดา ช่วยบิดามารดา ทำนาหรือจับจองขยายเนื้อที่นาออกไป เพื่อให้ผลผลิตข้าวได้มากขึ้นเพียงพอแก่การ

^๑ ซิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม, หน้า ๒๖.

^๒ สัมภาษณ์ นางศิริ ภูน้อย, บ้านเลขที่ ๗๑ หมู่ ๕ ตำบลวิคัง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๑

^๓ ซิมเมอร์แมน, การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม, หน้า ๒๗.

^๔ เสรีรักษ์โกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเทศไทย,

การบริโภครวมของสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้น เกิดเป็นหมู่เรือนขนาดย่อมขึ้น^๑ ครอบครัวใดที่มีบุตรหลานมาก หมู่เรือนหรือเรือนหมู่ก็ขยายออกไปทุกที โดยมีเรือนของบิดามารดาอยู่กลาง เมื่อสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้นอีก เรือนหมู่เหล่านี้ก็จะค่อย ๆ ขยายออกกลายเป็นหมู่บ้าน^๒ ลักษณะการตั้งว่าถ้าเป็นญาติกันจะมาอยู่รวมกันเป็นหลายครอบครัวก็ได้นี้ คือลักษณะเด่นชัดของครอบครัวของชาวนาไทย ที่เรียกว่า ครอบครัวผสม (Complex Family) ลักษณะครอบครัวแบบนี้ยังพอมิให้เห็นในปัจจุบันนี้ เช่น หมู่บ้านในแถบตำบลหัวสำโรง กิ่งอำเภอลำลูกกา จังหวัดฉะเชิงเทรา^๓ เป็นต้น

นอกจากนี้เมื่อผู้เป็นญาติกันนั้น บางคนอาจจะแยกขยายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่แห่งอื่น แต่ก็ยังคงไปมาหาสู่กัน ให้ความช่วยเหลือกันร่วมมือกันเป็นพิเศษเมื่อถึงคราวจำเป็น^๔ ดังนั้น ลักษณะครอบครัวแบบขยายตัว (Extended Family) ออกไปตั้งกล่าวนี้จึงมีอยู่ในครอบครัวไทยด้วย

สาเหตุที่ลักษณะความสัมพันธ์ทางระบบครอบครัวของชาวนาในชนบทมีลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้ จึงทำให้ลักษณะความสัมพันธ์แบบวงศ์ญาติเกิดขึ้นอย่างแน่นแฟ้นมาก จึงไม่น่าแปลกใจอะไรเลยที่แม่แต่ในปัจจุบันนี้ เมื่อเดินทางเข้าไปเที่ยวในบางหมู่บ้านในชนบท จะพบว่า คนในหมู่บ้านนั้นแต่ละครอบครัวเมื่อได้เรียงกันไปแล้วถึงในชั้นบรรพบุรุษ ล้วนต่างเป็นที่นั่งกันมาแต่ในอภิศันต์ทั้งสิ้น

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๘ - ๓๒๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๓.

^๔ สัมภาษณ์ นางฉวน พยัคฆ์จำเริญ, บ้านเลขที่ ๘๒ หมู่ที่ ๑ ตำบลหัวสำโรง กิ่งอำเภอลำลูกกา จ.ฉะเชิงเทรา, ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๑.

ในเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอยู่ภายในครอบครัวนั้น ผู้ชายเป็นผู้ที่มีอำนาจมากที่สุด ชีวิตของผู้หญิงไทยที่เป็นภรรยา นั้น มีภาระหน้าที่มาก ก็จะเห็นได้ว่า ชีวิตของผู้หญิงไทยต้องทำงานที่ผู้ชายต้องทำกัน เป็นคนว่า ทำงานในท้องไร ท้องนา ในแม่น้ำ จะเห็นสตรีทำหน้าที่แจวพายและบังคับเรือมานานานึกมากกว่าผู้ชาย บางทีจับปลาหากินหรือไม้กั้นแจวเรือจ้างรับส่ง ไม่ปรากฏว่า สตรีสยามไม่ว่าจะอยู่ในฐานะเช่นไรเก็บเนื้อเก็บตัวอยู่แต่ในบ้าน" ที่เป็นเช่นนี้ อาจจะเป็นเพราะว่า ผู้ชายไทยในชนบทส่วนใหญ่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานมารับใช้ราชการตลอดปี ที่เรียกว่า "เข้าเคียน ออกเคียน"^๒ จึงไม่มีเวลาเพียงพอที่จะทำงานในแก่ครอบครัวได้มาก ภาระหน้าที่การงานต่าง ๆ ในชนบทส่วนมาก ผู้หญิงจึงต้องทำหน้าที่แทน

ดังนั้น ฐานะของสตรีในชนบทจึงกล่าว ถ้าพิจารณาให้ถี่ก็จะเห็นได้ว่า สตรีในสมัยก่อนเป็นผู้มีบทบาทในการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวไทยในชนบทเป็นอันมาก

๓. ลักษณะบ้านเรือน

ที่อยู่อาศัยของครอบครัวชาวนาในชนบทส่วนใหญ่มักจะปลูกอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง" การสร้างที่อยู่อาศัยของชาวนาในชนบทมักสร้างเป็นแบบงาย ๆ

^๑จอห์น กรอเฟอริท, เอกสารกรอเฟอริท, หน้า ๑๓๑.

^๒"พระราชกำหนดใหม่," กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕ (พระนคร : องค์การการกุศล, ๒๕๐๖), หน้า ๒๐๕ - ๒๐๗.

^๓ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ กานสังคัม, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๗), หน้า ๑๓๑.

ใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นเป็นส่วนประกอบ^๑ ชาวนาในชนบทส่วนใหญ่มักจะเป็นคน
ยากจน^๒ บ้านของชาวนาจน ๆ จึงมีขนาดเล็กปลูกตึกดิน เอาพื้นดินเป็นพื้นบ้าน
ฝาบ้านทำด้วยกระแฉงหรือกบจาก หลังคามุงจากหรือใบไม้ใหญ่อย่างอื่น ๆ มีแคร
ไม้เป็นที่นั่งที่นอน พอกับจำนวนคนในบ้าน ประตูบ้านมีประตูเดียว เสาบ้านใช้ไม้
รวก^๓ ที่บริเวณบ้านใกล้กระท่อมที่อยู่อาศัยก็ปลูกพืชผักบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ตาม
แต่ต้องการ มีพริก มะเขือ เป็นต้น อันจำเป็นแก่ชีวิตประจำวัน^๔ ถ้าเจ้าของ
บ้านมีฐานะดีก็มักจะสร้างบ้านด้วยไม้จริง เป็นบ้านชั้นเดียวใต้ถุนสูง หลังคามุงจาก
หรือมุงด้วยใบไม้ใบใหญ่อย่างอื่น เสาบ้านก็มักใช้ไม้จริงเพื่อความทนทาน การ
สร้างบ้านใต้ถุนสูงไม่ว่าใครก็ตามเหมือนคนที่อยู่บ้านตึกดิน ซึ่งอาจไม่มีที่หลับที่นอน
หรือไม่มีที่หุงข้าว หรือบางทีก็ต้องเผชิญกับงูเห่า หนูนา และตะขาบ ซึ่งหนีน้ำมา
เอาบ้านคนเป็นที่พึ่ง^๕

ลักษณะการสร้างที่อยู่อาศัยของชาวนาในชนบทดังกล่าวนี้ ย่อมแสดงให้เห็น
เห็นว่า ชาวนาไม่ว่าจะยากจนหรือมีฐานะดี ต่างก็มักจะสร้างที่อยู่อาศัยของตนโดย
อาศัยวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นเป็นส่วนประกอบทั้งสิ้น

^๑ สมชาย หลังหมอยา, "ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า ๕๓.

^๒ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ กานสังคม,
หน้า ๑๓๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

^๔ เสรีรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเทศไทย,
หน้า ๓๑๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๑.

๘. นักแสดงโตในหมู่บ้าน

สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชนบทแต่ก่อนนี้อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงมากจนเกิดความรู้สึกว่าไม่สามารถพึ่งพาอำนาจจากส่วนกลางในการดำเนินชีวิตได้ ไม่ว่าจะเป็นในด้านการประกอบอาชีพ ด้านสวัสดิภาพของชีวิต และทรัพย์สิน โดยเฉพาะความเดือดร้อนอย่างหนึ่งในเรื่องโจรผู้ร้าย^๑ กล่าวคือหมู่บ้านไหนมั่งคั่งมีความอุดมสมบูรณ์ ก็โดนตาไม่หลับ อาจมีโจรผู้ร้ายจากที่อื่นเข้าจู่โจมปล้นทรัพย์สินสมบัติ มีวัวควายเป็นตนเอง่าย ๆ^๒ เมื่อสภาพความเป็นอยู่ของคนแต่ก่อนมีอย่างนี้ ความจำเป็นบังคับให้ต้องหาทางป้องกัน เหตุฉะนั้น ในหมู่บ้านหรือหลายหมู่บ้านรวมกัน จะต้องมีคนคนหนึ่งเป็นคนกล้าคนเก่งของหมู่บ้านหรือของตำบลนั้น ๆ เรียกกันว่า นักเลงโต^๓ คนที่เป็นนักเลงโต มักเป็นคนหนุ่มกำลังฉกรรจ์และส่วนมากเป็นลูกหลานของพ่อบ้านในดินนั้น ชาวตัวพ่อบ้านเองเมื่อสมัยยังหนุ่มอาจเคยเป็นนักเลงโตมาก่อนก็ได้ เหตุนี้คนที่เป็่นนักเลงโต จึงเป็นที่นับถือและกลัวเกรงแก่คนอื่น^๔ คนเป็นนักเลงโต ย่อมเป็นผู้มีใจกว้างขวาง กล้าได้กล้าเสีย อย่างที่เรียกกันว่า มีใจนักเลง^๕ สังคมไทยสมัยก่อน บรรดาผู้จะเป็นนักเลงโตมักจะเริ่มต้นจากการเป็นนักเลงควายเสียก่อน คือ เป็นผู้ไปปล้นควายของคนในหมู่บ้านอื่นก่อน^๖

^๑ เสรีร โลกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย, หน้า ๓๘๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

^๖ เทศาภิบาล "เรื่องสนทนากับผู้ร้ายปล้น," เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑ วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๕, หน้า ๒๕.

การลักค้ายนั้นมักจะทำกันโดยเฉพาะหน้าแลงหลังจากว่างเว้นจากการทำนา^๑ ในสมัยก่อนในหมู่บ้านชนบทไม่ถือว่าการลักค้ายเป็นเรื่องเสียหายอะไร^๒ เพราะว่าเป็นการเผชิญภัยเสี่ยงอันตรายของคนหนุ่มกำลังฉกรรจ์^๓ การเป็นนักเลงค้ายในสมัยก่อนเห็นจะปรากฏมีอยู่ทั่วไปในสังคมชนบทของไทย ในขณะที่เดียวกันแม้แต่ประเทศเพื่อนบ้านก็เห็นจะมีอยู่เหมือนกัน เช่น ชาวชนบทในเมืองพม่า เป็นต้น^๔

หน้าที่ของนักเลงโตในหมู่บ้าน ก็คือ มีหน้าที่ดูแลป้องกันนักเลงโตบ้านอื่นที่ไม่ใช่พวกเดียวกัน ประพฤติตนเป็นกบพาลเกะกะ ยกพวกมารุกรานรังแกหมู่บ้านหรือตำบลของตน^๕ การกระทำดังกล่าวจึงจัดว่านักเลงโตเป็นคนคิดหนึ่ง^๖ นอกจากนี้ในบางครั้งบางคราวทางราชการสามารถปฏิบัติงานราชการในชนบทให้ลุล่วงไปได้โดยความร่วมมือของนักเลงโตประจำหมู่บ้าน ดังเช่น การใช้นักเลงโตเป็นหัวหน้าควบคุมการทำงานของไพร่ที่ถูกเกณฑ์^๗ ดังนั้น การเป็นนักเลงโตประจำหมู่บ้านจึงเป็นค่านิยมที่ชาวนาในหมู่บ้านให้การยอมรับและสนับสนุนในขณะนั้นมาก

^๑ หจข., ร.๕ ม.๒.๑๔/๒ หนังสือกรมหลวงดำรงราชานุภาพถึงพระยาศรีสทเทพา วันที่ ๑๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๕, หน้า ๑๒.

^๒ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย, หน้า ๓๘๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๔.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๑.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๓.

^๗ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี (กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า ๑๘๗.

๕. ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับหมู่บ้าน

สังคมของชาวนาในชนบทนั้นมีความนับถือเลื่อมใสในพุทธศาสนา เป็นส่วนมาก และยังมี การนับถือผี รวมทั้งนับถือพิธีบางอย่างของศาสนาพราหมณ์ด้วย^๑ ศูนย์กลางของหมู่บ้านโดยทั่วไปในชนบทจึงใจแก้วัด^๒ แต่วัดมักก็เกิดขึ้นหลังจากชาวบ้านกินที่อยู่ได้แล้วนั้นเอง ถึงแม้ว่าวัดจะเกิดขึ้นภายหลัง แต่วัดก็มีความสำคัญต่อหมู่บ้านมาก เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและมีอิทธิพลที่จะเป็นตัวประสานยึดเหนี่ยวให้หมู่บ้านดำรงอยู่ได้เป็นกลุ่มก้อน^๓ หมู่บ้านใดเมื่อยังไม่มีวัด ก็มีแต่ศาลเทวดาประจำหมู่บ้านสำหรับชาวบ้านจะไ้ ไ้เช่นสังเวทเป็นประจำตามระยะเวลาที่กำหนดกันขึ้น ศาลประจำหมู่บ้านนี้เป็นศาลของเจ้าที่ ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า พระภูมิเจ้าที่ของหมู่บ้าน^๔ และเมื่อต้องการจะทำบุญสุนทานแสงบุญกุศล ก็ต้องไปทำที่วัดของหมู่บ้านอื่น ตำบลอื่น แม้จะไม่เป็นการสะดวกก็ตาม^๕

คนไทยในชนบทสมัยโบราณเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาแน่นแฟ้น เพราะเชื่อคำสั่งสอนของพระภิกษุโดยปราศจากความเคลือบแคลง และนับถือพระภิกษุว่าเป็นผู้ที่มีความรู้มากกว่ามาราสาอย่างหนึ่ง นับถือว่าเป็นผู้ทรงศีล จะต้องพูดแต่ความจริงอย่างหนึ่ง และนับถือว่าเป็นครูบาอาจารย์อย่างหนึ่ง^๖ ด้วยเหตุนี้

^๑ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ กานสังคม, หน้า ๔๔๕.

^๒ อุทัย จงใจรัก, เรือนไทยเดิม, หน้า ๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ เสรีบริโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย, หน้า ๔๒๘.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

^๖ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ กานสังคม, หน้า ๔๔๕.

บทบาทของวัดที่มีต่อหมู่บ้านในสมัยก่อนจึงมีมาก นอกจากชาวบ้านจะนับถือพระใน
วัดในลักษณะดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านยังถือว่าวัดนั้นเป็นสถานที่ประชุมของชาวบ้าน
เป็นศูนย์กลางรวมชาวและแพรวชาว เป็นที่พักพิงของคนเดินทางไกล เป็นที่เก็บศพ
และเผาศพ เป็นต้น^๑ เป็นที่ฝังของประชาชนในยามเกิดศึกสงคราม เช่น เมื่อ
ครั้งชาวบ้านบางระจันรบกับพม่า ก็ได้อาศัยหลางพอรูปหนึ่งทำเครื่องรางของขลัง
แจกชาวบ้านในหมู่บ้านบางระจัน ทำให้มีน้ำใจฮึกเหิมต่อสู้กับข้าศึกอย่างทรนงองอาจ^๒
เป็นที่ชาวบ้านมาร่วมชุมนุมกันทั้งเทศน์และทำบุญกัน^๓ นอกจากนี้สังคมชาวนาในชนบท
ยังถือว่าวัดเป็นศูนย์กลางสำคัญในการที่บุตรหลานจะได้ศึกษาหาวิชาความรู้และบวช
เรียนอีกด้วย^๔

ดังนั้น ความสำคัญของการศึกษาในสมัยนี้จึงยังคงมีวัดเป็นศูนย์กลางเหมือน
สมัยอยุธยา กิ่งที่สังฆราชปาเลกัว ซึ่งเข้ามาอยู่ในเมืองไทยในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ
พ.ศ. ๒๓๗๒ ไกลเอาไว้ว่า

...ภายหลังหรือล่วงครั้งก่อนหน้างานโกนจุก บิคาบารุจะส่งบุตรหลาน
ของตนไปวัดเพื่อให้อ่านและเขียน พวกเด็กจะรับใช้พระสงฆ์โดยการ
เป็นผีพ่ายหรือศิษย์วัด พระสงฆ์แจกอาหารที่ไกรับบิณฑบาตทานให้ แลวก
สอนให้อ่านหนังสือไปวันละเล็กละน้อย...^๕

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย,
หน้า ๔๒๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๕.

^๕ สังฆราชปาเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า ๒๐๖.

จากคำบอกเล่าของสังฆราชปาเลอวิช กังกลาวนี้ยอมแสดงให้เห็นถึง
ลักษณะของการเล่าเรียนของชาวบ้านในวัดสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีลักษณะ
ที่คล้ายกับการศึกษาในสมัยอยุธยาที่ลาดูแบร์ (La Loubere) เอกอัครราชทูต
ฝรั่งเศส (สมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พ.ศ. ๒๑๘๖ - ๒๒๕๔) ที่มายังราชสำนัก
สมเด็จพระนารายณ์ในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ - ๒๒๓๑ ใกล้เคียงไว้ว่า

... เมื่อได้เลี้ยงบุตรมาเติบโตใหญ่ถึงอายุ ๗ หรือ ๘ ขวบ แล้ว ชาวสยาม
จะส่งบุตรของตนให้ไปอยู่ที่วัดกับพระภิกษุสงฆ์ พระสงฆ์นั้นเป็นอาจารย์ใน
วัดสอนอนุชนเหล่านี้ให้รู้จักอ่าน เขียน และนับจำนวนเลข เป็นสำคัญ...
แต่ไม่มีการสอนพงศาวดาร กฎหมาย และศาสตร์อื่น ๆ ควบเลย...

จากข้อเขียนของลาดูแบร์ ย่อมทำให้ทราบได้ว่า ลักษณะการศึกษาเล่าเรียน
ของลูกชาวบ้านโดยทั่วไปทั้งในสมัยอยุธยาและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่ได้
แตกต่างกันนัก

เดวิด เค. วิทยากร (David K. Wyatt) ได้ให้ข้อคิดเห็นไว้ว่า
"ลักษณะการเรียนของลูกชาวบ้านทั่ว ๆ ไปมุ่งเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันมากกว่า
เพราะว่าผู้ชายไทยส่วนมาก หลังจากเรียนหนังสือในวัดเมื่อเป็นเด็กมักจะออกไป
ทำนา ทำสวน ค้าขาย เหมือนบรรพบุรุษของเขาแต่ก่อน"^๒ ส่วนวิชาอาชีพนั่นก็เรียน
จากบิดามารดาหรือผู้ปกครอง โดยในวัยเยาว์ก็ช่วยเหลือบิดามารดาหรือผู้ปกครอง
เป็นการเรียนวิชาชีพก่อนลงมือปฏิบัติเอง เมื่อโตขึ้นก็สามารถทำนาได้เอง การที่

^๑ ลาดูแบร์, จดหมายเหตุลาดูแบร์สมัยสมเด็จพระนารายณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร
(พระนคร : สำนักพิมพ์ภาวนา, ๒๕๑๐), หน้า ๒๖๑ - ๒๖๒.

^๒ เดวิด เค. วิทยากร, "คณะสงฆ์เป็นเครื่องยกฐานะในสังคมไทยโบราณ,"
ศิลปากร, ๑๐ (พฤษภาคม ๒๕๐๙) : ๘๑.

รัฐบาลไม่ได้จัดการศึกษาเกี่ยวกับวิชาชีพนี้ อาจเป็นเพราะรัฐบาลเห็นว่า เป็นสิ่งที่ชาวนารู้กันอยู่แล้ว จึงปล่อยให้ครอบครัวของชาวนาในชนบทศึกษาวิชาการทำนาตนเองตามบุญตามกรรม ดังนั้น วิธีการทำนา พร้อมทั้งอุปกรณ์การทำนาของไทย จึงไม่ได้รับการแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าที่เคยใช้กันในสมัยโบราณดั้งเดิมที่สุด^๑

การเรียนในวัดเก่าที่กล่าวมานั้นเป็นเรื่องของเด็กชายเป็นส่วนใหญ่ เด็กหญิงที่จะมีโอกาสเรียนรู้นั่งสื่อนั้นหายาก ด้วยจะไปเรียนกับพระในวัด ปนกับเด็กชายไม่ไค้ ดังนั้น เมื่อโตมีอายุพอสมควรก็ช่วยพ่อแม่ทำงานบ้าน เช่น ตักน้ำ ตำข้าว เก็บผัก หักฟืน พุงข้าว ทอผ้า และเย็บปักถักร้อยสิ่งง่าย ๆ ตลอดจนเลี้ยงน้อง^๒ การที่ลูกผู้หญิงมีโอกาสเรียนรู้นั่งสื่อน้อยก็เพราะว่า ไม่อยากให้ลูกผู้หญิงรู้นั่งสื่อนี้ เพราะกลัวจะเล่นเพลงยาวแต่งกลอนโต้ตอบกับผู้ชาย ก็มีที่อาจทำให้ใจแตกไค้^๓

ปัญหาที่น่าสนใจที่เกี่ยวกับการศึกษาของลูกชาวบ้านในชนบทที่เรียนกับวัดนั้น ได้รับความสำเร็จมากน้อยเพียงใดนั้น ในเรื่องนี้สังฆราชปาเลกัวซ์ได้กล่าวไว้ให้เป็นข้อคิดที่ว่า "ปรากฏว่าจากจำนวนเด็ก ๑๐๐ คน ที่อยู่วัดมาตั้งแต่ ๘ ปี ถึง ๑๐ ปี

^๑ C. Lamont Ground Water, M.I.E.E., "Engineering" in Twentieth Century Impression of Siam, ed. by Arnold Wright and Oliver T. Breakspear. (London : The Grassham Press, 1908), p. 186.

^๒ เสรีयर โกลเซท, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย, หน้า ๔๕๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

จะมีผู้ร่ำรวยสัก ๒๐ คน เท่านั้นที่อ่านหนังสือออก และสัก ๑๐ คน เท่านั้นที่เขียนหนังสือได้วยเมื่อพ้นจากวัดไป"^๑

จากข้อคิดของสังฆราชปาเลกัวซ์จึงกล่าว คงจะเป็นความจริง เพราะเด็กชนบทในอดีตเมื่อโตขึ้น จึงรู้หนังสือได้แต่น้อย กึ่งที่ปรากฏในประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งจะทรงออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ ว่า "ผู้ที่อ่านคณหมายท่องครานั้นน้อยทั่ว ถึงจะอ่านได้ก็ไม่เข้าใจ เพราะราษฎรเมืองไทยผู้ที่รู้หนังสือนั้นน้อยกว่าที่ไม่รู้ คนไพร่ในประเทศบ้านนอก หนังสือก็อ่านไม่ออก"^๒

หลักฐานที่กล่าวถึงนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า คนบ้านนอกที่อยู่ในชนบทในอดีตไม่ค่อยจะรู้หนังสือนัก และการเรียนหนังสือจากวัดอาจจะไม่ไคผลดี ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้ราษฎรในหมู่บ้านชาวคนชั้นกลางมาก ชนบทธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมภายในหมู่บ้านและหลักศาสนาที่ได้รับจากการถูกอบรมอยู่ตลอดเวลาจากทางวัด จึงมีบทบาทบังคับไม่ให้คนในหมู่บ้านกล้าทำอะไร ๆ ประหลาด ซึ่งบางครั้งอาจจะนำความเจริญมาสู่หมู่บ้านได้ แต่กลับไปขัดหรือผิดชนบทธรรมเนียมประเพณีและหลักศาสนาแล้วก็จะไม่กล้าทำเป็นอันขาด ลักษณะเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญซึ่งมีผลทำให้สังคมหมู่บ้านในชนบทขาดความเคลื่อนไหวทางสังคม (Social - Mobility) ไปในทางที่เจริญ จึงส่งผลให้ประเทศเจริญได้ช้ามาก

^๑สังฆราชปาเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า ๒๐๖.

^๒กรมศิลปากร, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเกราะ (พระนคร : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, ๒๔๑๑), หน้า ๒๐๐.

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน
กับวัดได้เป็นอย่างดี บทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่อยู่ในวัดจึงมีบทบาทต่อชีวิต
ความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชนบทมาก ความสำคัญของวัดดังกล่าวนี้ ทำให้รัฐบาล
ในขณะนั้นได้ให้ความสำคัญต่อสถาบันทางศาสนาอย่างมาก ถึงที่ จอน ทรอเฟอร์ค
ได้กล่าวไว้ว่า "สถาบันที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการศาสนามีอิทธิพลต่อระบบการปกครอง
ของประเทศอย่างมาก ไม่มีประเทศใดในโลกตามความเห็นของข้าพเจ้าที่ศาสนา
เข้ามามีส่วนในชีวิตประจำวันมากเท่ากับกรุงสยาม กล่าวกันว่า มีพระภิกษุสงฆ์อยู่
ในเมืองหลวงถึง ๕,๐๐๐ องค์และทั่วประเทศจะมีประมาณ ๕๐,๐๐๐ องค์ ...
พระภิกษุสงฆ์เหล่านี้จะมีนิวาสสถานอยู่ในวัดวาอาราม และจะต้องตัดขาดจากโลกีย์สุด
กับจะรับจ้างทำงานไม่ได้ ... พระสงฆ์เหล่านี้ได้รับอาหารและปัจจัยไทยธรรมจาก
การทำบุญของผู้คนพลเมือง แต่ทั้งหมดนี้ก็เป็นการเชื่อถือของพุทธศาสนิกชนชาว
สยามและบรรดาของที่ผู้คนนำมาถวายอันนับว่า พอเพียงแก่การยังชีพ ฉะนั้น พระสงฆ์
จึงมีชีวิตอยู่ในเขตที่สมบูรณ์พูนสุข ซึ่งประชาชนทั่วไปมิได้รู้ขอเห็นจริงข้อนี้ ในคณะ
สงฆ์ ซึ่งจัดเป็นส่วนใหญ่ของประชากรนี้ระเบียบวินัยค่านับตั้งแต่พระราชาคณะลงไป
ถึงสามเณร และโดยที่วัดต้องพึ่งพาอาศัยรัฐ และไม่มีการสืบทอดกันทางมรดกหรือครอบ-
ครองทรัพย์สินสมบัติให้ หน้าที่ของวัดจึงเป็นการสนับสนุนอำนาจการปกครองของรัฐบาล
ข้าพเจ้าไม่แปลกใจเลยที่จะกล่าวว่า การทั้งนี้ย่อมเป็นการสนับสนุนให้ระบบนี้คงอยู่
ต่อไปในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งแม้จะกระจายครอบคลุมทั่วกรุงสยาม"^๑

ข้อคิดเห็นของจอน ทรอเฟอร์ค ดังกล่าวข้างบนนี้ สะท้อนให้เห็นถึง
บทบาทของสถาบันทางศาสนาที่มีต่อสถาบันการปกครองและชีวิตชาวไทยโดยทั่วไปใน
ขณะนั้น

^๑จอน ทรอเฟอร์ค, เอกสารทรอเฟอร์ค, หน้า ๑๒๕ - ๑๒๖.

๖. ฐานะทางสังคมของชาวนาในชนบทกับการปกครองระบบศักดินา

ของวิจิตร

ประเทศไทยได้มีการปกครองแบบระบบศักดินามาช้านานแล้ว ก่อนที่จะตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี ลักษณะเด่นของการปกครองแบบนี้คือการแบ่งบุคคลออกเป็น ๒ ชั้น คือ บุคคลชั้นผู้ปกครอง และบุคคลชั้นที่อยู่ภายใต้การปกครอง

บุคคลชั้นผู้ปกครอง คือ บุคคลที่เป็นเจ้านายข้าราชการหรือขุนนางที่มีศักดินา ตั้งแต่ ๔๐๐ ขึ้นไป^๑ จนถึงพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงเป็นประมุขของประเทศ บุคคลชั้นนี้เป็นผู้มีอำนาจ มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ และการเมืองในประเทศ^๒

บุคคลที่อยู่ภายใต้การปกครอง คือ ประชาชนทั่วไป รวมทั้งข้าราชการที่มีศักดินาต่ำกว่า ๔๐๐ ลงมา พวกนี้เรียกว่าไพร่ นอกจากนี้บุคคลชั้นนี้ยังรวมถึงทาสอีกด้วย

จากลักษณะเด่นของการปกครองระบบศักดินาที่มีการแบ่งบุคคลออกดังกล่าวนี้ จึงทำให้สามารถที่จะกล่าวได้ว่า ชาวนชนบทส่วนใหญ่ของประเทศซึ่งเป็นบุคคลที่อยู่ภายใต้การปกครอง จึงมีฐานะในทางสังคมเป็นไพร่พวกหนึ่ง และเป็นทาสพวกหนึ่ง ดังจะกล่าวถึงฐานะทางสังคมของชนชั้นเหล่านี้ ดังต่อไปนี้

^๑ชัย เรื่องศิลปะ, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓
दानสังคม, หน้า ๘๐.

^๒G. William Skinner, Chinese Society in Thailand :
An Analytical History (New York : Ithaca, Cornell University
Press, 1962), p. 96.

ก) ชนชั้นไพร่

ส่วนใหญ่ของชนชั้นไพร่เหล่านี้จะประกอบอาชีพต่าง ๆ อันเป็น
หลักเศรษฐกิจของประเทศ ปรากฏว่า ไพร่ส่วนใหญ่มีอาชีพทางการกสิกรรม ซึ่งมี
การทำนาเป็นอาชีพหลัก^๑ และไพร่ส่วนใหญ่ก็คือชาวนา ซึ่งเป็นบุคคลที่เจ้านาย
ผู้มีบรรดาศักดิ์หรือขุนนาง ซึ่งเป็นชนชั้นผู้ปกครองมักมองดูว่า เป็นบุคคลที่มีฐานะ
ทางสังคมต่ำกว่าพวกตน ในทางกฎหมาย พวกไพร่เหล่านี้ได้ถูกกำหนดไว้ว่า ให้
ไพร่ทุกคนต้องขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนายผู้ใดผู้หนึ่ง เพื่อแลกเปลี่ยนกับสิทธิคุ้มครอง
ตามกฎหมาย ไพร่คนใดไม่สังกัดมูลนาย นอกจากจะไม่ได้รับความคุ้มครองตาม
กฎหมายแล้ว ยังมีความผิดตามกฎหมายด้วย^๒ จากข้อกำหนดของกฎหมายดังกล่าวนี้
ย่อมชี้ให้เห็นได้ว่า มูลนายจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการติดต่อระหว่างรัฐบาลกับ
ไพร่นั้นเอง^๓

ไพร่โดยทั่วไปจะไม่ได้รับอนุญาตให้เลือกสังกัดมูลนายฝ่ายใด
ใดเอง ยกเว้นถ้าบุคคลที่เป็นไพร่นั้นมาจากครอบครัวช่างฝีมือ หรือ

---

^๑Akin Rabibhadana, The Organization of Thai Society
in the Early Bangkok Period 1782 - 1873 (New York : Ithaca,
Cornell University Data Paper : Number 74 Southeast Asia
Program), p. 9.

^๒"ลักษณะพระราชกำหนดเก่า," กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔
(พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๓๘ - ๒๔๕

^๓Akin Rabibhadana, The Organization of Thai Society
in the Early Bangkok Period 1782 - 1873, p. 96.

ครอบครัวละครหรือนักดนตรี บุคคลจากครอบครัวเหล่านี้ก็มีสิทธิที่จะเลือกอยู่กับ
ขุนนางผู้ซึ่งทำหน้าที่เป็นมูลนายของกองเหล่านี้เท่านั้น ซึ่งผู้สังกัดกองเหล่านี้จะ
ถูกส่งไปประจำในพระราชวัง เป็นต้น^๑ และไพร่ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนสังกัด
มูลนาย โดยการสังกัดของแซนแล้ว จะได้รับการยอมรับว่าเป็นพลเมืองที่ถูกต้องการ
กฎหมาย เอกสารทางราชการจะเรียกไพร่ที่ได้รับการสังกัดขึ้นทะเบียนนี้ว่า
"ผู้มีชื่อ"^๒

จากกฎหมายประกาศในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ว่า "โบราณราชประเพณี
มาแต่ก่อน เลขไพร่หลวง ไพร่สมต่าง ๆ มาเป็น ๒ จำพวก"^๓ จากประกาศ
กฎหมายฉบับดังกล่าวนี้ทำให้สามารถแบ่งชนชั้นไพร่ออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ
ไพร่สม และไพร่หลวง

ไพร่สม คือ ไพร่ที่ขึ้นทะเบียนสังกัดเจ้านายหรือมูลนาย หรือขุนนาง
ผู้ใดคนหนึ่งเพื่อเป็นทั้งผู้รับใช้ และผู้ทักท้วงของกำนัน ทั้งให้บริการแรงงานแก่ขุนนาง
หรือเจ้านาย ผู้เป็นมูลนาย เพื่อไ้รับความคุ้มครองตามกฎหมายจากมูลนายหรือขอ
ความช่วยเหลือในเวลาจำเป็น วิธีนี้เป็นวิธีการซึ่งพระมหากษัตริย์มอบบ่าวไพร่
ให้แก่เจ้านายและขุนนาง เพื่อใช้เป็นเครื่องมือทำมาหากิน ให้สมเกียรติยศตำแหน่ง

^๑ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ,
แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และ บุษพา ชมจันทร์ (กรุงเทพมหานคร : สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘), หน้า ๘๓.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗.

^๓"ประกาศที่จะหักไพร่สมถวายชราพิการ," ราชกิจจานุเบกษา,
๔ (อาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ๒๔๒๐) : ๘๖.

หน้าที่การงานของผู้นั้น เนื่องจากในสมัยนั้น ทางราชการยังไม่มีระเบียบการ
จ่ายเงินเดือนแก่เจ้านายและขุนนาง^๑

ไพร่หลวง คือ พลเมืองที่ขึ้นทะเบียนสีก เป็นคนของหลวง มีหน้าที่
ทำงานหลวงโดยเฉพาะ เช่น เข้ารับใช้งานตามกรม กองของรัฐบาล เลี้ยงสัตว์
หลวง ก่อกำแพงเมือง ชุกคุดลอง ทำท่นบักน้ำ สีข้าวในโรงสีหลวง
พายเรือหลวง เป็นต้น^๒ ไพร่หลวงอีกพวกหนึ่งคือ ไพร่หลวงที่อยู่ห่างไกล ไม่สะดวก
ในการที่จะเข้ามารับใช้งานหลวงได้ด้วยตนเอง จึงใช้วิธีส่งสิ่งของให้แก่ทางราชการ
อาจเป็นสินค้าพื้นเมือง หรือผลิตภัณฑ์ตนผลิตได้ หรือแร่ธาตุตามจำนวนที่ทางราชการ
กำหนด ถ้าไม่สามารถส่งสิ่งของตามที่กำหนดได้ก็คองส่งเงินแทนตามราคาของที่
ขาดจำนวน^๓ สิ่งของที่ส่งให้แก่ทางราชการนี้เรียกว่า "ส่วย" ไพร่หลวงประเภท
นี้เรียกว่า "ไพร่หลวงส่วย" หรือ "ไพร่ส่วย"

พลเมืองที่จะถูกเกณฑ์ให้รับใช้ราชการ ส่วนใหญ่เป็นพลเมืองชาย และ
การที่พลเมืองชายจะต้องทำการสักขึ้นทะเบียนเป็นไพร่ประเภทต่าง ๆ นั้น
ในสมัยกาลก่อนที่เป็นมา ทางราชการกำหนดเอาสันฐานของบุคคลเป็นที่ตั้ง คือ
ชายสูง ๒ ศอกคืบ จนถึงอายุ ๗๐ ปี นับว่าเป็นชายฉกรรจ์ คองบวกราชผู้ขึ้นรับ
ราชการ^๔ ขอกำหนดของทางราชการในสมัยก่อนดังกล่าวนี้ได้

^๑ รัชย์ เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ คานสังคม,
หน้า ๑๘๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗.

^๔ หจข., ร.๕ ม.๑.๑/๒๘, ประกาศกำหนดอายุบุคคลที่เป็นชายฉกรรจ์
แลปลดชรา ร.ศ. ๑๑๘, ๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒).

ถือเอาความสูงของร่างกายเป็นเกณฑ์ ในการกำหนดเกณฑ์พลเมืองชายเข้ารับใช้
ราชการ ต่อมาหลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้ได้รับการยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดย
พระองค์ไ้ทรงยกเลิกวิธีการ เกณฑ์ด้วยการถือกำหนดความสูงมาใช้วิธีถือเกณฑ์
อายุ ๑๘ ปี เป็นเกณฑ์ นอกจากนี้ยังเปลี่ยนเกณฑ์อายุปลดจลาจลไพร่จากที่ถือกัน
มาแต่เดิม ๓๐ ปี เหลือเพียง ๒๐ ปี อีกด้วย^๑

หน้าที่ของไพร่ทอรั้ คือ ในยามศึกสงคราม จะต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร
ในการสู้รบ และในยามสงบ ต้องทำงานโยธา และงานรับใช้ต่าง ๆ เพื่อประโยชน์
ของทางราชการ ไพร่ต้องจัดเตรียมไปเอง การทำงานให้แก่ราชการนี้ใช้ระบบ
การเกณฑ์แรงงาน ซึ่งเรียกว่า "รับราชการ" หรือ "ทวาราชการ"^๒ ซึ่งในเรื่อง
ดังกล่าวนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดในตอนหัวข้อต่อไป

สิ่งที่น่าสนใจในหัวข้อนี้ก็คือ การที่กฎหมายกำหนดให้ไพร่ต้องสังกัดมูลนาย
และรัฐติดต่อกับไพร่โดยผ่านมูลนาย ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่
ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวนา เป็นไปในรูปว่าทนาย หรือ ผู้ให้ความอุปถัมภ์กับเจ้าจำนำ
กล่าวคือ การที่ราษฎรไม่สังกัดมูลนายก็จะไม่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย ไม่มี
สิทธิฟ้องร้องต่อศาล และเมื่อไพร่เป็นจำเลย เป็นหน้าที่ของมูลนายที่จะติดตามจับกุม
ไพร่มาส่ง และในกรณีที่ไพร่ที่เป็นโจรหนี ก็เป็นโทษแก่มูลนายด้วย คือ เจ้าหมู่
มูลนายจะถูกปรับไหมเสมอเช่นเดียวกับโจร^๓ ยิ่งกว่านั้น ไพร่อาจจะพึ่งพาเจ้าหมู่

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ ขจร สุธพานิช, "ฐานันดรไพร่," ข้อมูลจากอดีต (พระนคร :
สำนักพิมพ์เศดศิกไทย, ๒๕๑๘), หน้า ๔๐.

^๓ องค์การตำราสุสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓ (พระนคร :
โรงพิมพ์สุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๑๗.

มูลนายของตนได้ในยามซึ่งตนไม่มีเงินใช้ และแม้แต่ผู้ใดจะจ้างหรือใช้แรงงานไพร่
ต้องติดต่อกับขออนุญาตจากเจ้าหนุ่เสียก่อนด้วย^๑ จึงนับว่า มูลนายมีหน้าที่ให้ความคุ้ม
ครอง ปกป้องกันช่วยเหลือและควบคุมไพร่สังกัด

ส่วนมูลนาย ได้รับประโยชน์จากการควบคุมไพร่ คือ ได้หักส่วนเงิน
หรือส่วยแทนแรงงานรับราชการก่อนส่งให้พระคลัง^๒ และการรับใช้ของไพร่รวมทั้งของ
กำนันต่าง ๆ อันเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของคนไทยที่มักจะประจบเอาใจเจ้านาย
มูลนายมีสิทธิใช้ไพร่สมของตนได้ แต่การใช้ไพร่หลวงต้องไม่มากเกินไปจนไพร่
ไม่มีเวลาทำงานส่วนตัว ซึ่งได้ออกกฎหมายห้ามไว้ พร้อมทั้งกำหนดโทษของเจ้าหนุ่
มูลนายที่ใช้แรงงานไพร่มากเกินไปด้วย^๓

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า การปกครองแบบระบบศักดินาของไทยที่มีมา
ช้านานนั้น ได้มีส่วนกำหนดให้ฐานะทางสังคมของชาวนาในชนบทต้องผูกพันกับรัฐใน
ฐานะไพร่ โดยผ่านทางมูลนาย การที่กฎหมายกำหนดลงทะเลเบียนไพร่นี้ มีลักษณะ
คล้ายกับการจักทำสามะโนครวัในปัจจุบัน แต่มีความมุ่งหมายเพื่อความสะดวกในการ
ควบคุมกำลังคนซึ่งมีจำนวนพลเมืองอยู่น้อยในขณะนั้น และเพื่อเรียกเกณฑ์มาเข้ารับ
ราชการในยามปกติ และในยามสงคราม

^๑ Akin Rebibhadana, The Organization of Thai Society
in the Early Bangkok Period 1782 - 1873, p. 81.

^๒ ดาตุแบร์, จดหมายเหตุลาดูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๘๓.

^๓ องค์การตำราสุภา, กฎหมายตราสามดวง ฉบับสุภา เล่ม ๒,
หน้า ๓๘๘.

ข) ทาส

คงได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ชาวไทยส่วนใหญ่มีฐานะเป็นไพร่ตามกฎหมาย ในขณะที่เดียวกันก็ปรากฏว่า เมื่อชาวนาที่เป็นไพร่ต้องประสบความยากจน ก็อาจจะขายตัวหรือลูกเมียลงเป็นทาสได้โดยง่าย ถ้าเป็นการขายฝากไม่ใช่ขายขาดก็สามารถไถ่ตัวออกไปเป็นไพร่ได้อีก ถ้าขายขาดก็ไม่สามารถไถ่ตัวได้ ค่ายเหตุนี้ในสังคมไทยในชนบทขณะนั้นจึงมีทั้งไพร่และทาสปะปนกันอยู่ และการที่ชาวนาในชนบทต้องกลายเป็นทาสในลักษณะดังกล่าวนี้จึงเรียกว่า ทาสสินไถ่^๒ ซึ่งหมายถึงเจ้าทาสได้มาด้วยการเอาสินทรัพย์ไปซื้อหรือแลกเปลี่ยน^๓ สังคมไทยในชนบทส่วนใหญ่จึงมีชาวนาที่เป็นทาสสินไถ่มาก^๔ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ในทาสสินไถ่นั้นจะมีลูกทาสในเรือนเบี้ย ซึ่งหมายถึงทาสที่เกิดขึ้นในบ้านของนายเงิน ในขณะที่แม่ของเด็กเป็นทาสอยู่^๕ รวมอยู่ด้วย

^๑ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, "คำสอนเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย," วิจิตรสาร เล่ม ๑ (พระนคร : มงคลการพิมพ์, ๒๕๐๘), หน้า ๓๐.

^๒ ศึกษารายละเอียดของเรื่องนี้ใน วิจัย เสนาะมาศย์ การเลิกทาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วิทยานิพนธ์ ปริญญาตรี-ประกาศนียบัตรมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๕ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี้, ๒๕๑๐), หน้า ๑๓.

^๓ ชาญ เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ กานสังคม, หน้า ๔๐๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

ในเรื่องราคาซื้อขายทาสในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ไม่มีหลักฐานปรากฏให้เห็น ผู้เขียนจึงไม่สามารถยืนยันได้ว่า ราคาซื้อขายทาสในสมัยดังกล่าวเป็นอย่างไร มีแต่กฎหมายลักษณะภูมิม และลักษณะทาสเดิม ซึ่งได้กำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ต่ำถึงละเอื้องต่อเดือน^๑ คือ ชั่งละ ๒.๕๐ บาท ต่อเดือน เท่ากับร้อยละ ๓๗.๕๐ ต่อปี ถ้ามีอัตรานี้เพียง ๓ ปีเท่านั้น ดอกเบี้ยก็จะท่วมท้นกับเงินต้น เป็นเหตุให้ชานาของชายลูกเมีย และตนเองลงเป็นทาสได้ง่าย^๒

สำหรับจำนวนทาสของไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ได้มีหลักฐานที่ผู้คัดค้านเอาไว้ว่า ในช่วงระหว่างสมัยรัชกาลที่ ๓ - ๔ ไทยมีทาสอยู่ประมาณ ๑ ใน ๔ ของจำนวนประชากรทั้งหมด^๓ และส่วนใหญ่จะเป็นทาสเชลย ทาสสินไถ่ และลูกทาสในเรือนเบี้ยมากที่สุด^๔

สภาพความเป็นอยู่ของทาสในสมัยนั้น คือ ทาสจะต้องทำกร่างานทุกอย่างตามที่เจ้าทาสใช้ โดยไม่ได้รับค่าแรงงาน ต้องยอมให้เจ้าทาสส่งตัวทำงานโยธา แทนนาย^๕ หรือออกรบแทนนายซึ่งถูกเกณฑ์ ต้องยอมให้เจ้าทาสขายให้แก่ผู้อื่น เวลาเจ้าทาสตาย ทาสก็ยังไม่มื่อสรภาพ กฎหมายถือว่าเป็นมรดกตกเป็นของทายาท เช่นเดียวกับหมู หม่า วัว ควาย และทรัพย์สินสิ่งต่าง ๆ^๖ นอกจากนี้จากการสัมภาษณ์

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ สังฆราช ปาเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า ๒๑๘.

^๔ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ กำนันสังคม, หน้า ๘๐๗.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^๖ เรื่องเดียวกัน.

นางแย้ม ทองขจิต อายุ ๗๕ ปี (นับอายุในปี ๒๕๒๑) ซึ่งมีอดีตเป็นลูกทาสที่เกิด
ในเรือนเบี้ย โศกเล่าให้ฉันฟังว่า "นายของป่าจะใช้ให้พวกป่าออกไปห่านา
ทวย...แม่ของป่าต้องเป็นทาสเพราะทางบ้านยากจน จึงถูกนำมาขายชาติให้กับ
นาย...พวกป่าที่เป็นทาสจะได้อาศัยปลูกกระท่อมในบริเวณที่นาใกล้ ๆ กับบ้านนาย"^๑

ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขาเจ้าพวกหนึ่งที่เป็นทาสในขณะนั้น จะไต่กินอ้อม
หรือไม้อ้อม ก็หรือไม้ไต่ ต้องแล้วแต่ความกรุณาปราณีของเจ้าทาส จะไต่นอนบนพื้น
กระดานหรือบนดิน ก็แล้วแต่เจ้าทาสจะจัดให้^๒ ทั้งนี้ก็เพราะว่า ทาสมีสิทธิได้รับการ
เลี้ยงดูตามสมควรจากเจ้าทาส^๓

นอกจากทาสจะต้องรับใช้เจ้าทาสแล้ว ทาสยังมีหน้าที่พึงปฏิบัติต่อรัฐ
อย่างหนึ่ง คือ ต้องทําราชการรับใช้รัฐ เช่นเดียวกับไพร่ ถ้าไม่สมัครใจทําราชการ
หรือเจ้าทาสไม่ปล่อยตัวไปทําราชการ ก็ต้องเสียเงินค่าราชการเหมือนไพร่ ในรัชกาล
ที่ ๒ และที่ ๓ ทาสมีกำหนดทําราชการปีละกี่เดือน กี่วัน เราไม่มีทางทราบเสียแล้ว
รู้แต่เพียงว่า ในรัชกาลที่ ๕ ทาสรับราชการปีละ ๘ วัน ถ้ายอมเสียเงินค่าราชการ
แทนการทํางาน ต้องเสีย ๖ สลึง^๔ เจ้าทาสต้องเป็นธุระจ่ายเงิน ถ้าไม่ต้องปล่อยทาส

---

^๑สัมภาษณ์ นางแย้ม ทองขจิต, หมู่ ๕ ตำบลวังตะเคียน อำเภอเมือง
จังหวัดฉะเชิงเทรา, ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๑.

^๒ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ กานสังคม,
หน้า ๑๓๓.

^๓เรื่องเดียวกัน.

^๔"ประกาศที่ระทั้กไพร่สมคายชราพิการ," ราชกิจจานุเบกษา,

๔ (อาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ๒๔๒๐) : ๘๒.

ไปรับราชการ คนที่มีทาสเป็นจำนวนมากจึงต้องเสียเงินค่าราชการมากตามส่วน^๑

ความสำคัญของทาสในสังคมชนบทไทยนั้น มีความสำคัญมาก เพราะทาสเป็นแรงงานสำคัญส่วนหนึ่งของการทำงานได้ ดังนั้นผู้มีที่ดินมาก ๆ ย่อมแสวงหาทาสเพื่อใช้เป็นแรงงานในการทำนา เพราะเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าการจ้างลูกจ้าง ซึ่งหายากมากในระยะนั้น เพราะแรงงานอิสระของไทยมีน้อย ทุกคนต้องสังกัดมูลนาย มีกฎหมายฉบับหนึ่งออกในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยทำให้เห็นความสำคัญของทาสที่มีต่อการทำนา โดยกฎหมายได้กำหนดว่า ถ้าทาสถูกใช้ให้ทำนาหรือปลูกพืชอื่น ๆ ทาสผู้นั้นต้องทำให้ตลอดฤดูกาลเสร็จสิ้น ห้ามละทิ้งไปก่อนสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยวเป็นอันขาด^๒

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ฐานะทางสังคมของชาวนาในชนบทในขณะนี้มีทั้งที่เป็นไพร่และทาส ชาวนาที่เป็นทาสนั้นจะมีฐานะทางสังคมต่ำกว่าชาวนาที่เป็นไพร่มาก แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งไพร่และทาสต่างก็ต้องผูกพันต่อระบบการปกครองแบบศักดินาของรัฐในขณะนั้นเช่นกัน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในหัวข้อลักษณะความเป็นอยู่ของชนบทไทยในภาคกลางก่อน พ.ศ. ๒๓๘๘ นี้ จะเห็นได้ว่า ชาวนาในชนบทส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างสงบ ไม่ซับซ้อน มีความสัมพันธ์ทางระบบครอบครัวที่ผูกพันกันในลักษณะเป็นครอบครัวแบบผสม (Complex family) และในขณะเดียวกันก็มีลักษณะครอบครัวเป็นแบบขยายตัว (Extended family) รวมอยู่ด้วย ทำให้ความสัมพันธ์ของชาวนาในชนบท หมู่บ้านจึงมีลักษณะเป็นเครือญาติกันอย่างแน่นแฟ้น และให้ความสำคัญแก่ผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวมากกว่าผู้หญิง

^๑ รัช เวิร์ดลิปป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ กำนันสังคม, หน้า ๑๓๓.

^๒ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, Volume one, p. 197 - 198.

ในขณะที่เดียวกัน ชาวนาในชนบทก็ยังมีความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่มีประจำหมู่บ้าน ซึ่งมีผลทำให้มรดกสืบทอดกันบางส่วน ของชาวนาในชนบทได้ถูกนำไปใช้ในการทำบุญต่อพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้ที่นับพบาท ที่สำคัญในหมู่บ้านมากที่สุด

นอกจากนี้ชาวนาในชนบทส่วนใหญ่ ยังต้องถูกกำหนดให้มีฐานะทางสังคม เป็นไพร่ ซึ่งผูกพันกับระบบการปกครองแบบศักดินาของไทยในขณะนั้น และมีชาวนา บางพวกต้องมีฐานะเป็นทาส อันเนื่องมาจากความยากจน จนต้องขายตัวเองเป็น ทาสรับใช้ผู้อื่น

ลักษณะความผูกพันดังกล่าวทั้งหมดนี้ มีผลทำให้ชาวนาในหมู่บ้านต่าง ๆ ไม่มีใครกล้าที่จะแยกตัวเองออกจากชุมชนเดิม หรือทำอะไรแปลก ๆ ออกไป จึงทำให้ชาวนาที่ส่วนใหญ่เป็นไพร่นั้นมีลักษณะที่ขาดการฝึกฝนตนเอง พอใจที่จะเป็น ผู้รับใช้ เฉื่อยชา ว่างาย และไม่ลิ้นรน^๑

ข. ลักษณะเศรษฐกิจของชนบทก่อนการเปิดประเทศ พ.ศ. ๒๓๕๔

ในหัวข้อที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นหัวข้อที่มีความสำคัญและน่าสนใจ มาก เพราะว่ายังไม่มีงานวิจัยใดทำการวิจัยอย่างละเอียดมาก่อนเลย ดังนั้น ในเรื่องลักษณะเศรษฐกิจของชนบทก่อนการเปิดประเทศ พ.ศ. ๒๓๕๔ นี้ ผู้เขียน ได้พิจารณาศึกษาในหัวข้อต่อไปนี้

---

^๑จอห์น ทรอเฟอร์ค, เอกสารทรอเฟอร์ค, หน้า ๑๓๑.

๑. การผลิตเพื่อยังชีพและชนิกของผลผลิต
๒. เทคนิคการผลิตหรือวิธีการผลิต
๓. ปัจจัยที่ใช้ในการผลิต
๔. ความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ

๑. การผลิตเพื่อยังชีพและชนิกของผลผลิต

สภาพเศรษฐกิจภายในของประเทศ โดยทั่วไปก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๘๘ ในขณะนั้นมีสภาพเศรษฐกิจเป็นแบบเลี้ยงตัวเองได้ (Self-sufficient)^๑ การที่สภาพเศรษฐกิจของไทยมีลักษณะดังกล่าวนี้ ได้มีผู้ให้ข้อคิดเห็นว่า ในระยะนั้นประเทศต่าง ๆ มุ่งขยายอาณาเขตของประเทศด้วยการใช้กำลังรุกรานประเทศที่มีกำลังน้อยกว่านั้น ทำให้ประเทศต่าง ๆ รวมทั้งไทย ต่างก็มีนโยบายที่จะตัดขาดจากการติดต่อกับประเทศอื่น ๆ เพื่อป้องกันตนเองเอาไว้เปรียบจากประเทศที่มีกำลังเหนือกว่า พืชผลต่าง ๆ ที่มีก็พยายามที่จะผลิตเพื่อบริโภคภายในประเทศเท่านั้น ไม่ต้องการให้เหลือเพื่อขายให้แก่ประเทศอื่น ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าไม่ต้องการให้พืชผลของตนต้องตกไปเป็นกำลังแก่ชาติอื่นได้^๒ ข้อคิดเห็นดังกล่าวนี้อาจจะเป็นสิ่งที่ถูกต้องได้ เพราะจะเห็นได้จาก พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเปิดงานแสดงกสิกรรมและพาณิชยกรรม ที่วังสระปทุม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ก็มีใจความตอนหนึ่งของพระราชดำรัสที่แสดงให้เห็นถึง ความต้องการแยกตัวเป็นเอกเทศของไทยและประเทศอื่น ๆ ในอดีตไว้ว่า

^๑J.C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970, p. 15.

^๒สมชาย หลังพยอมยา, "ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า ๖๖.

...ประเทศทางแถบตะวันออกเรานี้ แต่เดิมมาถือว่าเป็นประเทศใต้มืออำนาจที่
จะข่มขู่ประเทศที่ใกล้เคียงใหม่มาอยู่ในอำนาจแฉาณาเขตโลกกว้างขวาง
เพียงใตเป็นเกียรติยศ ย่อมปรารถนาจะเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แฉาณา-
เขตรโหดกว้างขวาง แฉาณาใครใคร่พิจารณาถึงประโยชน์ซึ่งจะได้จากภูมิ
ประเทศอันอยู่ในอำนาจนั้นไม่... ไม่ใช่แต่ประเทศสยามประเทศเดียวที่คิด
เห็นว่า การค้ากับนานาประเทศไม่ถูกกับประเทศบ้านเมือง แฉาณาจะถือ
อำนาจภายนอกเขามาเอาเปรียบต่าง ๆ จึงเห็นว่าไม่ควรคบค้ากับ
ประเทศใดประเทศหนึ่ง ควรสงวนผลประโยชน์บังเกิดขึ้นในพื้นที่เมืองมาเลี้ยงกัน
แต่เฉพาะชาติเดียวกันในประเทศเดียวกัน...

จากแนวความคิดในพระราชดำรัสดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ปรากฏเป็นจริงมาก
ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน
พ.ศ. ๒๓๙๘ ก็ยังเห็นได้ว่า ในสมัยดังกล่าวนั้น การค้าระหว่างประเทศใตถูก
ควบคุมอย่างใกล้ชิด ด้วยวิธีการค้าโดยกษัตริย์ และบรรดาขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ผ่านทาง
หน่วยงานของรัฐบาลที่ทำหน้าที่โดยตรง เรียกว่า กรมพระคลังสินค้า^๒ ซึ่งมีหน้าที่
ควบคุมการค้า มีให้เอกชนทำการค้าโดยเสรีกับพ่อค้าต่างประเทศ นอกจากนั้น
พระคลังสินค้าก็เป็นผู้ดำเนินการค้าทั้งสินค้าออกและสินค้าเข้าทั้งหมด^๓

^๑ หจข., ร.๕ บ.๓.๑/๑๑, พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานเปิดการแสดงกลสิกรรมแลพาณิชยกรรม, ๑๘ เมษายน ร.ศ.๑๒๕
(พ.ศ. ๒๔๕๓).

^๒ ศึกษารายละเอียดในเรื่องนี้จาก วิชาสงศ์ พงศ์บุตร, "พระคลังสินค้า"
เอกลักษณ์ไทย ๑ (สิงหาคม ๒๕๒๐) : ๓๒ - ๓๗.

^๓ สมชาย หลังหมอยา, ปัญหาอาณาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๖๔.

ลักษณะการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศแต่เพียงผู้เดียวของรัฐดังกล่าว จึงมีผลสะท้อนให้ระบบเศรษฐกิจของไทยในขณะนั้นมีลักษณะเป็นแบบ

เลี้ยงตัวเองได้ (Self - sufficient) โดยเฉพาะลักษณะดังกล่าวนี้สามารถ เห็นได้เด่นชัดในเศรษฐกิจระดับชนบท กล่าวคือ สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ซึ่งอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านตั้งกล่าวมานั้น เมื่อว่ากันกว้าง ๆ อย่างทั่วไป ก็กล่าวได้ ว่า ไม่มีคนมั่งมีอย่างเหลือล้น หรือมีคนยากจนถึงคนแค่นในสิ่งซึ่งจำเป็นแก่ชีวิต เพราะฉะนั้น คนในหมู่บ้านจึงมีฐานะไม่แตกต่างกันมากจนเกินไปนัก ถึงจะมีเป็นคน มั่งมีหรือเป็นคนจนก็เป็นไปตามส่วนสัมพันธ์ ไม่ผิดแปลกกันมาก ถ้าเป็นคนมั่งมีก็เลี้ยง ลูกคนมากกว่านั้น^๑ คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่มักมีอาชีพทำการ เกษตรเป็นหลัก^๒ โดยเฉพาะ การปลูกข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลักของคนไทย แต่ก็ยังไม่มีการผลิตจนกลายเป็นสินค้า สำคัญ เช่นในปัจจุบัน^๓ ชาวนาแต่ละครอบครัวมีที่นาผืนเล็ก ๆ กล่าวโดยเฉลี่ยแล้วคง น้อยกว่าคนละ ๒๕ ไร่^๔ ชาวนาเหล่านี้จะปลูกข้าวเพียงเพื่อพอกินในครอบครัวเท่านั้น^๕

^๑ เสรีรักษ์โกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเทศไทย, หน้า ๓๒๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๑.

^๓ Vander Heide, "The Economical Development of Siam During The Last Half Century," J.S.S. Part II (1906), p. 77.

^๔ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970, p. 15.

^๕ ประสิทธิ์ แก้วสิงห์, "การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (ปริทัศน์นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๗), หน้า ๑๐.

แต่ละครอบครัวก็ยังมีการปลูกฝ้าย เพื่อใช้ทำเครื่องนุ่งห่ม^๑ ดังปรากฏหลักฐานจากการสัมภาษณ์ว่า งานทอผ้าในอดีตเป็นงานของผู้หญิง กลางวันพวกผู้หญิงจะทอผ้าและปั่นฝ้ายในตอนกลางวัน^๒ ในสมัยก่อนชาวบ้านในหมู่บ้านจะทอผ้าฝ้ายกันขึ้นใจเอง ผ้าที่ทอส่วนใหญ่เป็นผ้าพื้นใช้สำหรับนุ่งโจงกระเบน มีการทอผ้าใช้เป็นที่ห่มมาบ้างและใช้ตัดเสื้อใส่บ้าง^๓ นอกจากจะมีการปลูกฝ้ายเพื่อใช้ทำเครื่องนุ่งห่มดังกล่าวแล้ว ปรากฏว่ายังมีการปลูกยาสูบ ฝักและผลไม้ เพื่อใช้สูบและรับประทานเองด้วย^๔ มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อกินเนื้อ เช่น เป็ด ไก่ มีปลาและนกนานาพรรณอย่างอุดมสมบูรณ์ตามแหล่งน้ำต่าง ๆ เช่น ห้วย หนอง คลอง บึง ทั้งนี้เนื่องจากในเวลาน้ำท่วม ฝูงปลาไหลเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากมาในท้องทุ่ง ตามกอกก และแพผัก ครั้นน้ำลดลง ฝูงปลาก็เคลื่อนย้ายไปลงแม่น้ำลำคลองด้วย ที่เคลื่อนย้ายไม่ทันก็ติดอยู่ในหนองในบึง ทำให้แหล่งน้ำเหล่านี้อุดมไปด้วยนกนานาชนิดที่มากินปลาเป็นอาหารทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อคนต้องการก็ไปจับกินได้ตลอดเวลา^๕ นอกจากนี้หมู่บ้านบางแห่งยังมีการปลูกพืชพื้นบ้านหลายอย่าง ที่สำคัญได้แก่ อ้อย พริกไทย^๖

^๑Vander Heide, "The Economical Development of Siam During The Last Half Century," p. 78.

^๒สัมภาษณ์ นายเที่ยง พยัคฆ์จำเริญ, บ้านเลขที่ ๘๒ หมู่ ๑ ตำบลหัวสำโรง กิ่งอำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๒๑.

^๓สัมภาษณ์ นางศิริ ภูน้อย, บ้านเลขที่ ๗๑ หมู่ ๕ ตำบลวัดวัง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๑.

^๔Vander Heide, "The Economical Development of Siam During The Last Half Century," p. 78.

^๕สังฆราช ปาเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, หน้า ๑๓.

^๖จอห์น ครอบเฟอรัค, เอกสารครอบเฟอรัค, หน้า ๑๐๒.

ซึ่งสามารถนำมาทำเป็นอุตสาหกรรมน้ำตาล และส่งพืชผลบางอย่างโดยรัฐบาล เป็นผู้ส่งขายให้กับพ่อค้าต่างประเทศได้ และในหมู่บ้านบางแห่ง ยังมีการทำ อุตสาหกรรมในครัวเรือน ดังมีหลักฐานปรากฏให้เห็น ได้แก่ หมู่บ้านมอญแถบ ปากเกร็ด นนทบุรี นอกจากจะทำมาแล้ว ยังมีการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน ประเภทเครื่องปั้นดินเผา พวกตุ้ม หม้อ ไห โอ่ง ซึ่งได้กลายมาเป็นอาชีพหลัก ของมอญในแถบนั้นในสมัยต่อมา^๑ หมู่บ้านมอญบางแห่งแถบอยุธยา สมุทรสาคร ราชบุรี และกาญจนบุรี ได้มีการเย็บและค้าจากที่ใช้ในการมุงหลังคา บางแห่งของ หมู่บ้านมอญทางแถบสามโคก ปากเกร็ด นครปฐม ก็มีการทำอิฐที่ใช้ในการก่อสร้าง กัน^๒ หมู่บ้านบางแห่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้มีการทำนาและว่างจากการ ทำนาก็ตีเหล็กทำมีด เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน ได้แก่ หมู่บ้านต้นโพธิ์ หมู่บ้าน ไม้ทนอง^๓ ซึ่งมีคั้งกล่าวไว้จักกันในนาม "มีคอรัญญิก"^๔

ลักษณะการทำมาหากินที่กล่าวมานี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ทุกชุมชนหมู่บ้าน สามารถทำมาหากินเลี้ยงตัวเองได้โดยสมบูรณ์ แม้ว่าอาจจะมีอุตสาหกรรมในครัว เรือนหรือสิ่งของบางอย่างที่ไม่สามารถผลิตได้ แต่ก็ไม่มีปัญหาอะไรมากนัก เพราะ

---

^๑ Brean L. Foster, "Ethnicity and Economy : The Case of the Mons in Thailand," (Unpublished Doctoral Dissertation, The University of Michigan, 1972), p. 13.

^๒ Ibid.

^๓ ประสิดิษฐ์ พันธุ์ทนอง, ประวัติความเป็นมาของบ้านที่มีคอรัญญิก, หน้า ๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน.

สิ่งที่ชาวบางแห่งทำเองไม่ได้และจำเป็นต้องใช้ เช่น เครื่องปั้นดินเผา กระจก
 น้ำตาล เหล็ก อัญมณี และปูนขาวนั้น ก็จะมีการแลกเปลี่ยนกันในหมู่บ้านหรือ
 ระหว่างหมู่บ้านด้วยกัน^๒ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าคนแต่ก่อนไม่รู้จักสะสมเงินทอง
 เพราะเป็นของหายาก และไม่มีที่จะสะสมด้วย เหตุนี้จึงไม่มีความจำเป็นต้อง
 ใช้เงินทอง สิ่งอะไรซึ่งต้องการความจำเป็นก็ทำเองปลูกเองและไว้ใช้เอง
 เป็นส่วนมาก ถ้าขาดแคลนสิ่งใดซึ่งทำเองปลูกเองไม่ได้ ก็ใช้วิธีการเอาของแลกเปลี่ยน
 ของอย่างที่เราเรียกกันในหมู่บ้าน ภาคกลางว่า แลกข้าว คือ เอาข้าวเปลือกที่เหลือ
 กินบางส่วน แลกกับสิ่งของอื่นตามที่ตนต้องการโดยกำหนดสิ่งของที่จะแลกกัน เป็นราคา
 มลครฐานขึ้น^๓ ดังเช่นหมู่บ้านชาวนาในแถบจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในอดีตนั้น ได้
 มีการนำข้าวที่ผลิตได้เป็นส่วนเกินไปแลกเปลี่ยนยังหัวเมืองชายทะเล ซึ่งผลิตข้าว
 ไม่ได้หรือได้น้อยไม่พอบริโภค โดยมีอัตราข้าว ๑ หน่วย ไปแลกเปลี่ยนกับเกลือ
 ๓ หรือ ๔ หน่วย^๔ นอกเหนือจากนี้บางครั้งจะมีพ่อค้าเดินทางมาแลกข้าว คือ เอาของ

^๑ Peter F. Bell, The Historical Determinants of Under Development in Thailand (Economic Growth Center, Yale University, February 1970,) p. 9.

^๒ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970, p. 19.

^๓ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเทศไทย, หน้า ๓๒๒.

^๔ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand 1880 - 1930 (Michigan : Xerox University Microfilms, 1976) Yale University, Ph.D, 1975, History Modern , p. 15.

มาขายโดยแลกเอาข้าวเปลือกของชาวนาแทนตัวเงิน ชาวนาก็ได้สิ่งของที่
ต้องการไว้^๑ พอค้าที่เขามาในหมู่บ้านเพื่อนำของไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าของ
ชาวนาในชนบทส่วนใหญ่เป็นชาวจีน^๒ ที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในดินแดนกินไทย
ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และการที่ชาวจีนได้มีส่วนเข้าควบคุมการค้าขายภายในประเทศ
ซึ่งเป็นการค้าขายกันระหว่างภาคทั่วทุกหนทุกแห่ง^๓ ก็เพราะว่า ชาวจีนในขณะนั้น
มีอิสระมากกว่าคนไทยเจ้าของประเทศ เนื่องจากว่าไม่ต้องมีสังกัดสามารถเคลื่อน
ย้ายไปมาไต่สะกด^๔ ส่วนคนไทยนั้นจะมีก็แต่พวกผู้หญิงนำผักปลาสิ่งละอันพันละน้อย
ไปขายที่ตลาดนัดติดกันขึ้นเองชั่วคราว เป็นการทาลำไยของผู้หญิง เหตุนี้
ในหมู่บ้านจึงมีแต่แม่ค้า ส่วนผู้ชายไทยที่เป็นพ่อค้าจึงยังไม่มี^๕ เพราะไม่มีอิสระของ
สังกัดกษัตริย์ และต้องถูกเกณฑ์แรงงานให้รับราชการในฐานะที่เป็นไพร่

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเศรษฐกิจของ
ชนบทไทยก่อน พ.ศ. ๒๓๔๘ ซึ่งมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง (Self -
sufficient) ซึ่งจะเห็นได้ว่า ไม่ได้มีการผลิตเพื่อขาย แต่เป็นการผลิตเพื่อใช้

^๑ เสรีโยธา, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเทศไทย,
หน้า ๔๒๘.

^๒ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 -
1970, p. 16.

^๓ Ibid., p. 19.

^๔ G. William Skinner, Chinese Society in Thailand :
An Analytical History, p. 22.

^๕ เสรีโยธา, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเทศไทย,
หน้า ๔๒๘.

หมู่บ้านชนบทในภาคกลางส่วนใหญ่แล้ว จะทำทั้งการผลิตข้าวและการทอผ้าด้วย เป็นกิจการสำคัญ ดังนั้น การแบ่งงานกันทำและการผลิตแบบเฉพาะอย่างจึงยังไม่พัฒนา การค้าขายอยู่ในขอบเขตแคบ ส่วนใหญ่แล้วเป็นการแลกของค่อของและการใช้เงินก็ยังไม่แพร่หลาย ลักษณะการผลิตเพื่อยังชีพของไทยดังกล่าวนี้มีใช้ว่า จะไม่มีการเคลื่อนย้ายทรัพยากรเสียเลย หากจะสังเกตให้ก็จะเห็นว่า การเคลื่อนย้ายทรัพยากรโดยทั่วไปนั้นเป็นการเคลื่อนย้ายทรัพยากรที่เกินขีดในรูปส่งส่วยใหญ่ปกครอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองเกณฑ์เอาจากชาวบ้าน โดยให้ชาวนาในหมู่บ้านส่งส่วย ซึ่งในเรื่องนี้จะกล่าวอย่างละเอียดในตอนต่อไป

๒. เทคนิคการผลิตหรือวิธีการผลิต

ก่อน พ.ศ. ๒๓๕๘ ลักษณะของแรงงานคนในชนบทส่วนใหญ่มีความผูกพันต่อรัฐบาล และต่อเจ้านายที่ตนสังกัดอยู่มาก เวลาที่เหลือจึงใช้ไปในการเพาะปลูก ซึ่งส่วนใหญ่ก็การปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงตัวเอง จึงปรากฏว่าคนไทยในสมัยโบราณรักการทอผ้า เมื่อฝนมา น้ำมา ก็คิดจะทอผ้าให้ได้ โดยไม่เลือกว่าพื้นดินจะมีลักษณะประการใด^๑ เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า การปลูกข้าวในสมัยนั้นต้องอาศัยกินฟ้าอากาศเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ ต้องอาศัยน้ำฝนและน้ำที่นองท่วมที่ลุ่มริมฝั่งแม่น้ำใหญ่เท่านั้น^๒

^๑ พระวรภักดิ์พิบูลย์, "การเก็บเงินค่านา," วารสารสังคมศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๓ (มกราคม ๒๕๐๘) : ๘๒.

^๒ ชีเกฮารุ ทานาเบ, "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย," หน้า ๗๐.

วิธีการทำนาของคนไทยในชนบทสมัยโบราณ โดยเฉพาะในเขตที่ราบ
ภาคกลาง โดยมากมักจะเริ่มจากการทำนาประเภทเลื่อนลอยหรือนาไร่ก่อน
ใน ๒ - ๓ ปีแรกของการทำนา โดยชาวนาจะตัดต้นไม้หรือหญ้าในฤดูแล้งแล้ว
เอาไฟเผา เมื่อฝนตกจึงจุดเป็นหลุมโดยเอาไม้กระทุ้งดินให้เป็นรูแล้วจึงเอาเมล็ด
ข้าวหยอดลงไป^๑ การทำนาไร่นี้ใช้แรงคนทั้งนั้น ใช้แรงสัตว์ไม่ได้ พื้นที่ในการทำนา
ก็มีจำนวนน้อย การทำนาแบบนี้จึงทำเพียงเพื่อเลี้ยงครอบครัว และเตรียมพันธุ์เมล็ด
ข้าวที่จะปลูกในนาต่อไป^๒ ภายหลังจากการทำนาไร่สัก ๒ - ๓ ปีแล้ว ในระยะ
เวลาต่อมา เมื่อชาวนาพบว่าที่ดินนั้นดีพอสมควรแล้ว โดยสังเกตจากผลผลิตที่ปรากฏ
ขึ้น ชาวนาก็จะค่อย ๆ ขยายพื้นที่นาของตนออกไป เมื่อพื้นที่นากว้างขวางมากขึ้น
และงานคนเกี้ยว ตลอดจนการปลูกข้าวแบบนาไร่ก็ใช้ไม่ได้เสียแล้ว ชาวนาจึงต้อง
พัฒนาการทำนาไปเป็นการทำนาหว่านและการทำนาดำต่อไป ดังนั้น จึงอาจจะกล่าว
ได้ว่า ชาวนาในบริเวณแถบที่ราบภาคกลางนั้นมีการทำนาที่สำคัญและยึดเป็นอาชีพได้
เป็น ๒ ประเภท คือ

ก) การทำนาหว่าน (Broadcasting)

นาหว่านหรือบางที่เรียกว่า นาเมือง^๓ ซึ่งเป็นนาที่ทำกันในบริเวณ
ที่ลุ่ม^๔ การทำนาหว่านนี้ชาวนาต้องอาศัยน้ำในการทำนา ๒ ทาง คือ จากน้ำท่า

^๑ ขุนมงกุฎประศาสน์, ตำราการทำนา, หน้า ๑.

^๒ Lucien M. Hanks, Rice and Man : Agricultural Ecology in Southeast Asia, (Chicago : Aldine Atherton, 1972),

p. 77.

^๓ ม.ร.ว.สุวพรรณ สนิทวงศ์, เรื่องเล่าของประเทศไทย, หน้า ๘.

^๔ Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand (Bangkok : Phakdi Pradit Press, B.E. 2504), p. 5.

ที่ท่วมประจำปี และจากน้ำฝนประจำปี^๑ บริเวณที่มีการทำนาหว่านมากในภาคกลาง
แต่โบราณ ได้แก่ พื้นที่กรุงเก่า อ่างทอง ลพบุรี สุพรรณบุรี^๒

วิธีการทำนาหว่านนั้นจะเริ่มไถตั้งแต่ราวเดือนเมษายน หรือเดือนพฤษภาคม
เมื่อฝนเริ่มตกบ้างทำให้ดินอ่อน จึงไถได้เพื่อกลับดินให้ตากแดด แห้งและวัชพืชก็จะ
ตาย แต่การไถจะเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับลักษณะดินด้วย เช่น ที่นาแขวงกรุงเก่าหรือ
อยุธยาอันเป็นดินปนทราย เมื่อถูกฝนบ้างก็เริ่มไถไถก่อน เพราะดินร่วน ส่วนที่นา
ที่เป็นดินเหนียว เช่น ที่นาแถบรังสิต ต้องรอให้ฝนตกมากจนดินอ่อนพอ จึงจะลงมือ
ไถไถสะดวก^๓ ซึ่งหลังจากการไถครั้งแรกแล้วนาหว่านต้องการให้ฝนหยุดสักช่วง
เพื่อให้ดินแห้งหญ้าจะตาย เพราะถ้าขึ้นดินไม่ทันแห้ง ฝนตกลงมาอีก หญ้าและราก
หญ้าจะแย่งอาหารของคนข้าว ทำให้ข้าวเป็นอันตรายหลังจากดินแห้งแล้ว ฝนจะตก
มาก ๆ ราวเดือนมิถุนายน กรกฎาคม และสิงหาคม ชาวนาจึงทำการไถแปร แล้ว
จึงหว่านเมล็ดข้าวลงไม่ และถัได้อกราก กลมเมล็ดข้าว เมื่อไถน้ำฝน ข้าวก็จะงอก
ขึ้นเป็นต้นจนพอเห็นน้ำได้ ก็พอกก็ยกน้ำไหลมาจากแม่น้ำท่าคลองเป็นทุ่งนา คนชาว
จึงเจริญงอกงามเพื่อให้ทำการเก็บเกี่ยวได้^๔

^๑David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 208.

^๒พระวรวงศ์วิบูล, "การเก็บเงินค่านา," วารสารสังคมศาสตร์
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๔๒.

^๓เจ้าพระยาวงษาอนุประพันธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ พิมพ์แจก
ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลเอกเจ้าพระยาวงษาอนุประพันธ์ (พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรณาการ, ๒๔๘๔), หน้า ๓๒๐.

^๔หจข., กษ.ใหม่ กรมบัญชาการ บันทึกเรื่องการชลประทานใน
ประเทศสยามของกรมชลประทาน กระทรวงเกษตราธิการ พ.ศ. ๒๔๗๑, (หนังสือ)
หน้า ๑๔.

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า การทำนาหว่านมีวิธีทำที่ค่อนข้างง่ายและ
 ง่ายยิ่ง เพราะหลังจากไถ ทราย และหว่าน ซึ่งไม่ต้องใช้ความละเอียดนัก
 แล้วก็ไม่ต้องทำอะไรอีก เพียงรอคอยการ เจริญเติบโตเมื่อถึงเวลา สำหรับการเตรียม
 ดินและการหว่านนั้น ก็อาจจะใช้วิธีง่าย ๆ โดยการปล่อยฝูงควายให้ย่ำดินที่ฝนตก
 เบียดให้กลายเป็นโคลน แล้วทรายเอาสิ่งที่ไม่ต้องการออกหรือไม่ทราย ก่อนที่จะ
 หว่านเมล็ดลงไปตามบุญตามกรรมก็ได้^๒ การทำหว่านจึงทำได้ง่ายและใช้แรงงาน
 น้อยกว่าการทำนาคำ ชาวนาสามารถทำได้เนื้อที่มากกว่านาคำ เมื่อใช้แรงงาน
 และเวลาที่เท่ากัน ทั้งไม่ต้องบำรุงรักษามาก เนื่องจากที่ดินไม่ค่อยเสื่อมคุณภาพ
 เพราะมีปุ๋ยธรรมชาติไหลมากับน้ำที่นำมาท่วมสะสมอยู่ทุกปี^๓ แต่การทำนาหว่านก็มี
 ข้อเสียที่ต้องใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวมากกว่า และได้ผลผลิตน้อยกว่าในเนื้อที่เท่ากับนาคำ^๔
 ทั้งนี้เพราะว่า คนชาวนาต้องออกแรงหนักน้ำเสียมาก^๕ นอกจากนั้น ชาวนาหว่านเมื่อ
 แรกเก็บเกี่ยวได้นั้น น้ำยังลึกมากไม่สะดวกในการ เก็บรวงข้าวต้องจมน้ำอยู่ เมื่อน้ำ
 ลดแล้ว ต้องทิ้งให้รวงข้าวผึ่งแดดจนข้าวกรอบแห้ง จึงทำให้เมล็ดข้าวแตกป่นและ

^๑ W.A. Graham, Siam, Volume 2 (London : The Dela
 More Press, 1924), p. 9.

^๒ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam,
 Volume 1, p. 201.

^๓ เจ้าพระยาวงษาอนุประพันธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๒๘๖.

^๔ W.A. Graham, Siam, V. 2, p. 9.

^๕ เจ้าพระยาวงษาอนุประพันธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๒๘๖.

รสไม่อร่อยจึงมีราคาต่ำ^๑ การทำนาหวาน บางทีก็เรียกว่า "นาตุโต"^๒

ข) การทำนาค้ำ (Transplanting)

การทำนาค้ำมักจะทำในบริเวณที่ดินที่ไม่สามารถทำนาค้วยวิธีหวานได้ เช่น เป็นที่ล้น น้ำจากแม่น้ำไม่สามารถขุดท่วมถึงได้ ต้องอาศัยน้ำฝนอย่างเคียวหรือต้องใช้วิธีทำทางระบายน้ำจากแหล่งน้ำที่มีระดับสูงกว่ามายังที่นา^๓ หรือน้ำที่มีธาตุเกลือผสมอยู่ในดินมาก เช่น ในบริเวณนาที่ใกล้ทะเล ไม่สามารถทำนาหวานในตอนคนฤดูฝนได้ ต้องปล่อยให้ฝนตกชะล้างความเค็มของดินออกไปชั่วระยะหนึ่ง ทำให้จำเป็นต้องทำนาค้วยวิธีปักกล้า^๔

การทำนาค้วยวิธีปักกล้านี้บางทีเรียกกันทั่วไปในสมัยนั้นว่า นาสวน เพราะว่าได้เริ่มชาวสวนหรือชาวไร่ไม้มลฑล ได้ทำการปลูกข้าวเพื่อการบริโภคในครอบครัวด้วยการปักกล้า ต้นกล้าลงในร่องสวนนั่นเอง^๕ ต่อมาจึงได้มีผู้นำเอา

^๑ เจ้าพระยาวางฆานุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตรราชการ, หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

^๒ ฎราชละเอียดในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘, ฎรศกฯ พ.ศ. ๒๕๐๔ ประกาศฉบับที่ ๒๕๘ ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องนากรรมคงและนาตุโต พ.ศ. ๒๕๐๗, หน้า ๒๔๓ - ๒๕๑.

^๓ Ministry of Agriculture, Agriculture in Thailand p.8.

^๔ Ibid.

^๕ เจ้าพระยาวางฆานุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตรราชการ, หน้า ๒๔๗.

วิธีการปักดำแบบนี้ไปปักดำกลางในนาบ้าง ซึ่งมักเป็นนาที่ต้องอาศัยน้ำฝน จึงเรียก
การทำนากวยวิธีการปักดำต่อมาว่า นาสวน^๑

การทำนากำต้องใช้ความเอาใจใส่และมีขั้นตอนในการทำมากกว่านาหว่าน
กล่าวคือ การทำนากำดำจำเป็นต้องมีคันนา ซึ่งใช้สำหรับปักเมล็ดข้าวเมื่อครวหว่าน
ในแปลงที่เตรียมไว้ประการหนึ่ง เพื่อปักเก็บและปล่อยน้ำอีกประการหนึ่ง เมื่อฝนตก
คันนาจะขังน้ำนั้นไว้เพื่อหล่อเลี้ยงต้นข้าว และในบางที่น้ำท่วมยามาท่วมได้ในระยะ
สั้น คันนาก็สามารถเก็บน้ำให้ซึ่งเลี้ยงต้นข้าวไว้ได้ เพราะอีกไม่นาน น้ำท่าก็จะล
ลง นอกจากนี้แล้วยังมีคูคลองต่าง ๆ จากที่นาสู่แม่น้ำลำคลองเพื่อประโยชน์ในการ
ควบคุมน้ำโดยน้ำเข้าหรือถายน้ำออก^๒ ดังนั้น ในการเตรียมดินนั้น จำเป็นต้อง
อาศัยคันนาสำหรับทอนน้ำและทางน้ำเพื่อช่วยรักษาระดับน้ำให้มีปริมาณแน่นอน^๓

สำหรับฤดูกาลทำนากำนั้น ปกติจะเริ่มจากเดือนมิถุนายนจนถึงเดือน
ตุลาคม โดยการใช้ของนากำนั้นจะเริ่มไถเมื่อฝนตกมากพอสมควร เพราะพื้นที่นา
เป็นดินเหนียว จึงต้องรอให้ฝนตกมากจึงไถ และการไถต้องไถให้ลึกกว่านาหว่าน
เพราะการทำนาแบบนี้อาศัยแต่น้ำฝนมาก^๔ เมื่อไถแล้วก็ต้องคราด ปรากฏว่าทั้ง

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ หจธ., ร.๖ กข. ๑/๑๐, Yai Suaphan Sanitwong, An
Outline of Rice Cultivation in Siam, The Ministry of
Agriculture, 1911, p. 3.

^๓ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice
Economy in Thailand, p. 202.

^๔ หจธ., ร.๕ กข.๑๐/๑, หนังสือนายเจริญดีถึงเจ้าพระยาเทเวศร์-
วงษ์วิวัฒน์ (ไม่ลงวันที่).

การไถและการคราด จะต้องทำด้วยความละเอียดประณีตกว่านาหว่าน^๑ ขณะที่เตรียมที่นา นั้นจะต้องเพาะเมล็ดข้าวลงในแปลงเพาะที่ทำไว้โดยเฉพาะ^๒ และเมื่อต้นข้าวเล็ก ๆ หรือต้นข้าวโตพอสมควรมีอายุราว ๑ เดือน ชาวนาก็จะถอนนำไปปักดำในนาที่ไถเตรียมไว้ ซึ่งมีน้ำขังสูงราว ๒ ถึง ๘ นิ้ว^๓ ในการปักดำต้นชาวกิ่งกลาว มีวิธีการปักดำ ๓ วิธี คือ วิธีแรก กล้วยการเอามือกดดินรากล่าวลงในที่นา ซึ่งมีดินนิ่มมากหลังจากไถน้ำพอสมควรแล้ว วิธีที่สอง ใช้กับพื้นที่ที่แข็งก็จะมีไม้ช่วยทำเป็นหลุม แล้วเอาต้นกล้าใส่หลุม ส่วนวิธีที่สาม เมื่อน้ำอ่อนและน้ำลึกมากก็จะใช้เครื่องมือทำไม้แหลมเป็นรูป ๓ ง่าม แล้วนำเมล็ดข้าวไว้ระหว่างง่ามนั้นแล้วกดลงในดิน^๔ การปักดำก็ตามหลักการแล้ว ระยะห่างแถวควรห่างกัน ๓๐ เซนติเมตร และระยะห่างระหว่างกอ ๒๐ เซนติเมตร ในกอหนึ่ง ๆ จะมีเพียง ๑ ต้นเท่านั้น^๕ หลังจากการปักดำต้นข้าวลงในนาที่เตรียมไว้แล้ว ชาวนาจะต้องเอาใจใส่คอยตรวจตราดูระดับน้ำในนาอย่างสม่ำเสมอ จนข้าวงอกเติบโตจนกระทั่งเกี่ยวได้^๖ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การทำนาคำนี้นี้จะต้องใช้แรงงานและทุนมากกว่าการทำนา

^๑ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 202.

^๒ Ibid.

^๓ หจข., ร.๖ กบ.๑/๑๐, Yai Suaphan Sanitwong, An Outline of Rice Cultivation in Siam, p. 4.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^๕ หจข., ร.๓ กบ.๕.๒/๑๔๔, หนังสือเรื่องการบำรุงพันธุ์ข้าว.

^๖ David Bruce Johnston, Rural Society and The Rice Economy in Thailand, p. 202.

หวานมากในเนื้อที่เท่ากัน แต่การทำนาค่าจะได้ผลผลิตสูงกว่าการทำนาหวาน^๑ และบางที่มีการเรียกการทำนาค่านี้ว่า "นาฟางลอย"^๒ ด้วย

จากลักษณะวิธีการทำนาของชาวนาภาคกลางทั้งนาหวานและนาค่าที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เมื่อเกิดอุปสรรคการทำนา เช่น ฝนแล้ง หรือสัตว์กัดกินต้นข้าว ก็มักจะใช้วิธีการแก้ไขทางไสยศาสตร์ตามแบบที่บรรพบุรุษเคยทำกันมา เช่น การแก้ปัญหาลมแล้งด้วยพิธีแหนางแมว และพิธีปั้นเมฆ^๓ ในกรณีที่สัตว์กัดกินต้นหญ้า ก็ใช้น้ำพุทษมนต์พรหมเพื่อขับไล่สัตว์ร้าย^๔

๓. ปัจจัยที่ใช้ในการผลิต

สิ่งที่น่าสนใจในการทำนาของชาวนาในชนบทสมัยก่อนก็คือ ปัจจัยสำคัญที่จะใช้ในการทำนา เพราะการผลิตข้าวนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าชาวนาไม่มีปัจจัยที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้

- ก) ที่ดิน
- ข) แรงงาน

^๑Ibid.

^๒ดูรายละเอียดในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘, คุรุสภา พ.ศ. ๒๕๐๔, ประกาศฉบับที่ ๒๕๘, ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องนาตราแกลงและนาทุ่งโค พ.ศ. ๒๕๐๗ หน้า ๒๕๓ - ๒๕๑.

^๓ศึกษารายละเอียดในเรื่องเหล่านี้ใน เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย, หน้า ๕๕ - ๕๗.

^๔หจธ., ร.๕ กษ.๑/๑๒, หนังสือเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ กราบถวายสดมภ์พระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ผู้สำเร็จราชการพระนคร, ๒๒ ตุลาคม ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐).

- ค) หุ่น
- ง) การชลประทานของชาวนา
- จ) พันธุ์ข้าวปลูก
- ฉ) เครื่องมือในการทำนา
- ช) กวายน
- ก) ที่ดิน

ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญปัจจัยหนึ่งในสามปัจจัย ซึ่งได้แก่
 ที่ดิน แรงงาน และทุน ปรากฏว่าตามกฎหมายที่เริ่มาแต่โบราณนั้น กำหนดให้
 ประชาชนคนไทยสามารถจับจองที่ดิน ซึ่งถือว่าเป็นของกษัตริย์ได้โดยเสรี เพียงแต่
 ต้องแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ทางราชการ อันได้แก่ เสนา นายระวาง นายอกร ให้ไปดู
 ที่ต้องการจับจองและออกหลักฐานการจับจองให้แก่ผู้จับจอง โดยกำหนดว่าใครจับ
 จองที่ดินโดยไม่ปฏิบัติตามกฎหมายดังกล่าวจะต้องได้รับโทษตามกฎหมาย ซึ่งอาจมี
 โทษต้องตายได้ กฎหมายฉบับดังกล่าวแสดงว่าตามหลักการแล้ว ประชาชนทุกคนมี
 สิทธิที่จะขอจับจองที่ดินที่ใดก็ได้เพื่อการประกอบอาชีพ และตั้งที่อยู่อาศัยตามที่ตนเห็น
 ว่า จะเป็นทำเลที่เหมาะสมที่สุดในการประกอบอาชีพ ซึ่งส่วนใหญ่คือการทำนาซึ่งได้
 กล่าวมาแล้วนั่นเอง

ในระยะแรก ๆ ก่อนที่ประเทศไทยจะเปิดการค้าขายข้าวกับประเทศ
 ตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น ยังมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าอยู่ในประเทศอีกมาก

---

^๑"พระอัยการเบ็ดเสร็จ มาตรา ๓๖," อ้างใน พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ,
 "คำสอนเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย" วิจิตรสาร เล่ม ๑, หน้า ๑๘ - ๑๙.

เพราะว่ามีพลเมืองเบาบางมากเฉลี่ยเพียง ๒๕ - ๓๐ คน ต่อตารางไมล์^๑ เท่านั้น การที่ชาวนาจะจับจองหักร้างบุกเบิกที่ป่า เพื่อทำเป็นที่นาปลูกข้าวได้ไม่ยากนัก ปรากฏว่าในสมัยนั้น ชาวนาจะทำการบุกเบิกที่ดินเพื่อปลูกพืชออกไปเรื่อย ๆ ที่ใดที่ไม่เหมาะในการปลูกข้าว เช่น เป็นที่ล้นน้ำไม่พอก็จะทำเป็นไร่ เช่น ไร่ฝ้าย ไร่ละหุ่ง^๒ ดังนั้นพื้นที่ปลูกข้าวของชาวนาในขณะนั้นอาจจะอยู่ริมน้ำหรือห่างออกไปไม่มากนัก และสิ่งสำคัญก็คือ ที่ดินสำหรับการปลูกข้าวของชาวนามีการขยายตัวน้อยมาก^๓ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า ชาวนาสวนใหญ่ในขณะนั้นผลิตข้าวเพื่อการบริโภคภายในครอบครัว และมีเหลือพอแก่การแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ชาวนาต้องการ รวมทั้งการเสียค่าเช่าให้แก่รัฐบาลและเจ้าของที่ดิน ในกรณีที่เขาที่ดินผู้อื่นทำนา หรือให้มูลนายเท่านั้นไม่ถึงกับผลิตเพื่อการค้า ทำให้ชาวนาไทยในขณะนั้นทำนากันเพียงคนละ ๑๐ - ๑๕ ไร่^๔ ทั้ง ๆ ที่มีประชากรเบาบางกึ่งกล่าวแล้ว และมีที่ดินอันอุดมสมบูรณ์พอที่จะขยายการทำนาออกไปได้อีกมาก

^๑ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970, pp. 7 - 8.

^๒ เสฐียรโกเศศ, ชีววิทยาไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย, หน้า ๓๑๘.

^๓ ทวีศิลป์ สืบวัชณะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๔)", หน้า ๒.

^๔ "พระราชดำรัสพระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ตรัสในที่ประชุมเสนาบดี ๑๘ กันยายน ๒๔๕๑," เทศาภิบาล ๔ (มกราคม ๑๒๒) : ๑๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

สิ่งที่น่าสนใจต่อไปสำหรับการศึกษาในเรื่องเกี่ยวกับที่ดินของชาวนา
สมัยก่อน คือ เรื่องการจับจองที่ดินและการไถ่มาซึ่งกรรมสิทธิ์ ในเรื่องนี้จะเห็น
ได้ว่า สิทธิและกรรมสิทธิ์แบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับที่ดินซึ่งรัฐบาลสมัยนั้นจะออกให้กับ
ชาวนา ไค้แก่ ไบเหยียบย่ำ ทรายจอง และทรายแดง ชาวนาจะได้สิทธิและ
กรรมสิทธิ์แบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับที่ดิน ใค้ดังนี้

๑) ไบเหยียบย่ำ ตามกฎหมายการไถ่มาซึ่งไบเหยียบย่ำ เพื่อแสดง
ถึงกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นว่า การที่จะไค้ไบเหยียบย่ำมานั้นก็โดยผู้ประสงค์ที่ดินที่รกร
ร้างว่างเปล่า ยังไม่มีผู้ห้ามหวงห้ามเพาะปลูก ผู้ขอจะต้องปักไม้เป็นเขตทุกมุม
แล้วเชิญกำนันผู้ปกครองท้องถิ่นพร้อมเจ้าของที่ดินข้างเคียงไม่ว่ากว่า ๒ คน มา
เป็นพยาน แล้วจึงทำเรื่องราวขอไบเหยียบย่ำก่อนนายอำเภอ โดยที่ผู้ขอไบ
เหยียบย่ำมีหลักพิจารณา คือ

๑. ที่นั้นเป็นที่ว่างเปล่า ยังไม่มีผู้ใดจับจองหวงห้าม และรัฐบาล
มิไค้หวงห้ามไว้เลย
๒. ผู้ขอจับจองที่ดินเป็นผู้ที่กฎหมายและหนังสือสัญญาทางพระราช-
ไมตรีอนุญาต
๓. อนุญาตให้จับจองที่ดินตามกำลังความสามารถของผู้ขอ^๒

---

^๑ หจข., ร.๕ กษ.๕.๑/๘, "ประกาศและพระราชบัญญัติที่ดิน," หนังสือ
กรมหลวงราชบุรีการบงกคพูลในหลวง ลงวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๗ หน้า ๑๕.

^๒ หจข., ร.๕ กษ.๕.๑/๑๘, "ประกาศและพระราชบัญญัติที่ดิน,"
พระยาวงษาอุปราชบงกคพูลในหลวง ๒๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕ หน้า ๗.

ทั้งนี้ ผู้ขอจะต้องเสียค่าใบเหยียบย่ำไร่ละ ๒ บาท ๓๒ อัฐ^๑ ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า การไถ่มาซึ่งใบเหยียบย่ำมิใช่วิธีการที่ยากลำบากมากนัก แต่ความมั่นคงของใบเหยียบย่ำนั้นว่าน้อยมาก เพราะว่าใบเหยียบย่ำมีอายุเพียงปีเดียว และถ้าปรารถนากรรมสิทธิ์ที่ถาวรกว่า ผู้ถือครองนำไปเปลี่ยนเป็นหนังสือสำคัญอย่างอื่น คือ ใบจองหรือตราจอง และตราแดง การเก็บภาษีที่ดินใบเหยียบย่ำ รัฐจะถือว่า เป็นนาว่างลอย จึงเก็บภาษีที่ดินตามเนื้อที่ที่เพาะปลูกจริง ส่วนที่ไม่ไถ่ทำการเพาะปลูกก็ไม่ต้องเสียอะไรเลย

๒) ตราจอง เป็นใบอนุญาตให้ที่เป็นสิทธิ์ แต่เจ้าของที่ดินนั้นต้องทำประโยชน์ในที่นั้น ถ้าทิ้งที่ดินว่างเปล่า ๓ ปี ก็เป็นอันขาดสิทธิ์ ถ้าพิจารณาถึงความมั่นคงของกรรมสิทธิ์ของตราจองกับใบเหยียบย่ำ จะเห็นได้ว่า มีความมั่นคงกว่าใบเหยียบย่ำ แต่อย่างไรก็ตาม จะถือว่าตราจองเป็นหนังสือที่ให้เป็นที่สิทธิ์ถาวรไม่ได้ เพราะว่า ถ้าทิ้งที่ดินว่างเปล่า ๓ ปีติดต่อกัน ก็เป็นอันขาดสิทธิ์ในที่ดินนั้น^๒

ในการเก็บภาษีที่นาประเภทตราจอง รัฐบาลจะถือว่าที่นาประเภทตราจองเป็นนาว่างลอย คือ นาที่สามารถทำนาได้โดยใช้น้ำฝนเพียงอย่างเดียว มักเป็นที่ดอน น้ำท่าท่วมไม่ถึง^๓ นาว่างลอยส่วนใหญ่เป็นนาค้า การเก็บภาษี รัฐบาลจะเก็บภาษีตามที่ปลูกพืชจริง ๆ โดยการนับต่อซัง และจำเป็นต้องมีเจ้าหน้าที่เก็บภาษีออกไป

^๑ หจข., ร.๕ กษ.๔.๑/๑๔ แฟ้มเก็บ, หน้าสุดท้ายของแฟ้มเอกสาร.

^๒ ร. แลงกาต, ประวัติกฎหมายไทย, กฎหมายที่ดิน คำสอนชั้นปริญญาโท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๘๓, หน้า ๕๒.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘, ประกาศฉบับที่ ๒๕๘ ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องนาตราแดง และนาคูโค (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๒๔๓ - ๒๕๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน.

รางวัลตรวจสอบตอซังและพื้นที่นาที่ทำการเพาะปลูก ซึ่งไม่แน่นอนทุกปีเช่นกัน^๑

๓) ตราแดง เป็นหนังสืออนุญาตให้เป็นสิทธิ์ถาวร เพราะการทำนาถาวรมากกว่าตราจอง ควบคู่ทำนาในที่นั้นตั้งใจจะทำนาในที่นั้นอย่างถาวร เพราะพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทำนาได้ผลสม่ำเสมอ เจ้าของนาจึงทำนา ณ ที่นั้นอย่างถาวรสม่ำเสมอ ดังนั้นกรรมสิทธิ์จึงถาวรไปด้วย โดยเจ้าของตราแดงต้องเสียภาษีค่านาเต็มตามเนื้อที่ที่ไถ่ระบุไว้ในตราแดงทุกปี ซึ่งจะหาประโยชน์หรือไม่ไถ่ทำในที่นั้นก็ตาม^๒ แต่ก็มักกฎหมายที่ห้ามละทิ้งที่นานั้นติดต่อกันนานกว่า ๕ ปีเป็นอันขาด^๓

ที่ดินที่ไถ่หนังสืออนุญาตที่เรียกว่า ตราแดง นี้ ส่วนใหญ่เป็นที่นาคูโคซึ่งเป็นที่ไถ่รับประโยชน์ในการทำนาจากน้ำ ๒ ทาง คือ จากน้ำท่าที่ท่วมประจำปี และจากน้ำฝนประจำปี นามีลักษณะนี้มักเป็นนาหวานนั่นเอง บริเวณที่ได้รับตราแดงซึ่งส่วนใหญ่เป็นบริเวณนาคูโคนั้น ไค้แก่ บริเวณรอบ ๆ เมืองหลวงเก่า คือ อยุธยา ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ในการปลูกข้าวมานานแล้ว เมืองเหล่านี้ไค้แก่ อยุธยา ลพบุรี อ่างทอง และสุพรรณบุรี^๔

^๑ร. แลงกาท, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย, กฎหมายที่ดิน คำสอนชั้นปริญญาโท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๘๓, หน้า ๕๒.

^๒กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, คำอธิบายกฎหมาย (โรงเรียนกฎหมาย), หน้า ๒๓.

^๓เรื่องเดียวกัน.

^๔พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘ ประกาศฉบับที่ ๒๕๘ ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องนาตราแดงและนาคูโค, หน้า ๒๔๓ - ๒๕๐.

^๕เรื่องเดียวกัน.

โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว การจับจองที่ดินของชาวนาในอดีตนั้นปรากฏว่าใน ๒ - ๓ ปีแรก ๆ ชาวนาจะต้องบุกเบิกพื้นที่ ๆ เดิมไปทั่วทุกปี วัชพืชอื่น ๆ หรือที่เป็นป่าที่ปกคลุมด้วยต้นไม้ใหญ่ ชาวนาจะต้องทำที่ ๆ นั้นจากหญ้าหรือป่าให้เป็น ที่นา ซึ่งก็โดยการโค่นสร้างหรือตางพมมักทำในฤดูแล้ง ถ้าเป็นการโค่นสร้างหรือ ตางป่าก็อาศัยการซุดรากไม้ ตอไม้ แล้วจึงเผา ส่วนที่เป็นหญ้าก็ใช้ไฟเผาได้^๑ เมื่อพื้นที่เริ่มเรียบโล่ง ชาวนาก็จะทำการปลูกข้าวแบบนาไร่ดั้งเดิมกล่าวมาแล้ว ในช่วงนี้ชาวนาจะไถกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นใบเหยียบย่ำ ต่อมาเมื่อพบว่าที่ดินนั้นดีพอสมควร โดยสังเกตจากผลผลิตที่ปรากฏ ชาวนาก็จะค่อย ๆ ขยายพื้นที่นาของตนออกไปให้กว้างขวางมากขึ้น ขึ้นต่อไปในการปลูกข้าวจึงเปลี่ยนไปได้ ๒ ทาง คือ ใช้ที่ดินเป็นนาหว่านหรือนาปักดำ ซึ่งที่นาทั้งสองประเภทนี้จะไถกรรมสิทธิ์ที่ดิน คือ นาหว่านจะได้ตราแดง เพราะทางราชการถือว่าเป็นนาถูโกลในการเก็บภาษี^๒ ส่วน นาปักดำ จะได้ใบจอง เพราะทางราชการถือว่าเป็นนาฟางลอย ในการเก็บภาษี นั้นเอง^๓

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า การถือครองที่ดินของชาวนาในอดีตนั้นมี เนื้อที่ไม่มากนัก และระบบการถือครองที่ดินกับภาษีที่ดินจะผูกพันกัน ซึ่งสอดคล้องกับ สภาพการเกษตรกรรมของไทยในขณะนั้นเป็นอย่างดี ทั้งนี้ก็เพราะว่า ชาวนาที่ต้องการ ที่ดินจะมาจับจองที่ดินเพื่อไปหาเลี้ยงชีพโดยตรง มิไถ่มีความประสงค์ที่จะนำเอาที่ดิน

^๑ Lucien M. Henks, Rice and Man : Agricultural Ecology in Southeast Asia, p. 78.

^๒ พระเจ้าอนงยาเชอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๓ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

^๓ เรื่องเดียวกัน.

ที่จับจองนั้นไปซื้อขายแก๊งกำไรกันเหมือนในสมัยที่การค้าข้าวและการทำนาขยายตัว
ขึ้น หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๘๘

ข) แรงงาน

ในหัวข้อนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงแต่แรงงานของคนในชนบทเท่านั้น
เพราะว่าก่อน พ.ศ. ๒๓๘๘ ลักษณะของแรงงานคนในชนบทส่วนใหญ่มีความผูกพัน
ต่อรัฐ และต่อเจ้านายที่ตนสังกัดอยู่ จึงเป็นสิ่งที่น่าทึ่งกว่า ชาวนาในชนบทนั้นมิ
การทำนาโดยอาศัยแรงงานของคนในหมู่บ้านอย่างไร ส่วนในเรื่องแรงงานของ
สัตว์นั้น ผู้เขียนจะไม่นำไปกล่าวถึงในหัวข้อเรื่อง "ควาย" ต่อไป

แรงงานในการทำนาในอดีตนี้ส่วนใหญ่เป็นแรงงานภายในครอบครัว
เพราะว่า การทำนาแต่ก่อนนี้หาที่ดินพอแรงห้าลและ ๑๐ - ๑๕ ไร่ ก็พอจะปลูกอะไร
ขึ้นได้ พอได้เก็บกินกันไป ดังนั้น การทำนาซึ่งเริ่มตั้งแต่การหักร้างทางพงที่ป่าให้
เป็นที่นา ตลอดจนการไถนา การหว่าน และปักดำ จนถึงการเก็บเกี่ยว นวด สีข้าว
ตำข้าว จนเป็นข้าวสารไว้บริโภค จึงเป็นการทำด้วยแรงงานภายในครอบครัวทั้งสิ้น^๒
และแรงงานส่วนใหญ่จะเป็นของผู้ปกครองครัว ส่วนแรงงานเด็กที่อยู่ในวัยช่วยเหลือ
ได้ยังมีน้อยอยู่ การใช้แรงงานภายในครอบครัวจึงเป็นการทำค่อยเป็นค่อยไป^๓ นั่นเอง

^๑"รายงานการประชุมเทศบาลบาล ร.ศ. ๑๒๖," เทศาภิบาล

๘ (๑ มกราคม ๑๒๖) : ๑๓๗.

^๒ประสิทธิ์ แก้วสิงห์, "การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๑๐.

^๓"ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๗๕)," หน้า ๑๑๔.

ลักษณะของงานมีมากกว่ากำลังคนในครอบครัว ซึ่งไม่สามารถจะทำได้แล้วไ้ทันเวลา เช่น การตากดวงที่ป่า การปักดำ การเก็บเกี่ยว การทำห่านบกินน้ำ เป็นต้น^๑ ในบางโอกาสของงานเหล่านี้ ครอบครัวชาวนาจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจากภายนอกครอบครัวมาช่วยบ้าง ก็ต้องใช้วิธีการช่วยเหลือกันโดยไม่ต้องจ้าง เรียกว่า "วิธีสงแซก" ซึ่งประเพณีการลงแซกนี้มีอยู่ ๒ วิธี คือ ๒

๑) วิธีหนึ่งเรียกว่า "แซกขอแรง" คือ การที่ชาวนาเพื่อนบ้านสมัครใจมาช่วยตามที่ได้รับการขอร้องโดยไม่ได้รับสิ่งตอบแทน เพียงเจ้าของบ้านจัดอาหารมาเลี้ยงดูแซกที่มาช่วยทำงาน

๒) อีกวิธีหนึ่งเรียกว่า "แซกลงแรง" คือ เป็นการช่วยทำงานให้เพื่อนบ้านโดยมีข้อผูกพันว่า เจ้าของงานจะต้องไปช่วยงานแซกที่มาเป็นการทดแทนในเมื่อแซกนั้นมั่งงาน

ประเพณีการลงแซกนี้ บอมน้อยทั่วไปในหมู่บ้านชนบทไทยในขณะนั้น และงานลงแซกนี้ตามปกติทำกันในวันเดียวกันเสร็จ^๒ นอกจากนี้การทำนานั้นถ้าเป็นนาของคนที่มีฐานะดี ก็จะมีการใช้แรงงานทาสมาทำนาคด้วย^๓

^๑ เสรีร โภคเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย, หน้า ๓๓๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ ทรง., ร.๕ กษ.๓.๒/๒๘ เล่ม ๒, จดหมายเหตุพระนราธิปประพันธิ์-พงศ์ ถึง พระอภัยราชา วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๑.

จากที่กล่าวมานี้จะสรุปได้ว่า การทำนาในสมัยดังกล่าวคงเป็นแปลงเล็ก ๆ จริง เพราะทำเพื่อบริโภคภายในครอบครัวเท่านั้น การจ้างแรงงานในการทำคงจะยังไม่เกิดขึ้น เพราะว่าการหาแรงงานเสริมโดยการวิธีลงแขกนั้นคงจะมีอยู่ทั่วไปในขณะนั้น การเปลี่ยนแปลงในเรื่องแรงงานในการทำนาโดยมีแรงงานเสริมที่เกิดจากการจ้างนั้น คงจะเกิดขึ้นในช่วงที่มีการขยายตัวทางการปลูกข้าวมากขึ้นในระยะเวลาดอมนั้นเอง

ก) ทุน

โดยทั่วไปทุนที่ใช้ในการทำนาของชาวนา แยกออกได้เป็น ๒ ประเภท

คือ^๑

๑) ทุนประจำ คือทุนที่ชาวนาไถลงไปแล้วใช้ทำประโยชน์ไถนาน เช่น ไร่ซ้อโคกระบือ ซ้อเครื่องมือในการทำนา สร้างยุ้งฉาง สร้างโรงเรือน และที่อยู่อาศัย ทุนประเภทนี้ต้องคอยนานกว่าจะไถกลับคืน สู้แล้วแต่ว่า ทุนที่ลงไปนั้นจะมากน้อยเพียงไร

๒) ทุนหมุนเวียน คือทุนที่ชาวนาลงไปแล้วต้องไถหมดไปทันที เช่น ค่าอาหาร ค่าเครื่องอุปโภค บริโภค ค่าลูกจ้าง ค่าเมล็ดพันธุ์ข้าว ทุนประเภทนี้จะใช้เวลาสั้นกว่าทุนประเภทแรกก็ได้ คือ เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวผนวกข้าวขายข้าวก็ได้ทุนคืน

การลงทุนทำนาหาเลี้ยงชีพของชาวนาสมัยก่อน ปรากฏว่าชาวนาจะไม่ค่อยไปเสียค่าลงทุนอะไรมากนัก ไม่ว่าจะเป็นทุนประจำและทุนหมุนเวียน เพราะว่า

^๑พระยาสุริยานุวัตร, ทรัพย์สินศาสตร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เขตต์, ๒๕๑๘),

ส่วนใหญ่การทำนาในสมัยนั้นเป็นการทำเพียงเพื่อบริโภคภายในครอบครัว ไม่ได้ทำเพื่อขาย นอกจากนี้แล้วธรรมชาติก็ยังมีคุณสมบัติที่จะให้ชาวนาหาอาหารได้ เช่น มีปลาในน้ำ พืชผลป่าที่เป็นอาหารได้ เช่น หน่อไม้ซึ่งมีอยู่ทั่วไป รวมทั้งเห็ดต่างๆก็สามารถจะหาใช้เองได้^๒

ในกานปัจจุบันสำคัญในการผลิตสมัยนั้น ซึ่งได้แก่ที่ดินและแรงงาน ชาวนาก็ไม่เลือกiron เพราะส่วนใหญ่แล้วชาวนาก็มีเอง" ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ในเรื่องที่ดินและแรงงาน สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาที่สำคัญได้แก่ ไร่และคราด เคียวเกี่ยวข้าว ตรก และสากตำข้าว สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นของที่ชาวนาทำใช้เองในหมู่บ้าน จะมีการซื้อควยเงินหรือเอาสิ่งของไปแลกเปลี่ยนเอาบางอย่างก็เพียงส่วนประกอบที่เป็นเหล็กในเครื่องมือของการทำนานั้น เช่น เหล็กฉาด ที่เป็นส่วนประกอบของเครื่องไถ^๕ และตัวเกี่ยวเกี่ยวข้าวซึ่งเป็นเหล็ก ส่วนประกอบเหล่านี้จะมีพ่อค้า

---

^๑ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จนถึง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๗๕)", หน้า ๑๘๐.

^๒Heide, "The Economical Development of Siam during the Last half century," p. 6.

^๓ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จนถึง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๗๕)", หน้า ๑๘๑.

^๔เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), "ชีวิตของชาวนา," ประเพณีต่าง ๆ ของไทย (กรุงเทพฯ: หอสมุดเจ้าฟ้าฯ, ๒๔๑๕), หน้า ๒๐๖.

^๕เรื่องเดียวกัน.

เกวียนซึ่งบรรทุกเครื่องเหล็กต่าง ๆ มาจากจังหวัดซึ่งมีผู้ซุกแร่เหล็กและตีเหล็กเป็น
อาชีพ^๑ เช่น หมูบ้านต้นโพธิ์ และหมูบ้านไม้ตนเอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
เป็นคน^๒ ราคาซื้อขายก็คงจะไม่เกิดเสียหายค่าสิ่งเป็นอันขาด^๓

ส่วนในเรื่องสัตว์ที่ใช้งาน ได้แก่ วัวและควาย ก็ไม่จำเป็นต้องซื้อหาไว้
มากมาย เพราะว่าการห่านาในสมัยก่อนหาที่ค้ำพองแรงทำคนละ ๑๐ - ๑๕ ไร่
เท่านั้น^๔ แลถาของซื้อ ราคาก็คงจะไม่แพงนัก ราคาคงจะไม่เกินไปจากสี่ห้าหา-
ค่าสิ่งอย่างที่เขาขายในสมัยก่อนซอบซุกกันเมื่อถามถึงราคาสิ่งของ^๕

นอกจากนี้ในเรื่องการลงทุนในพื้นที่ชาวปลูก ชาวนาก็ไม่ต้องไปหาซื้อ
มากมาย เพราะว่าชาวนาจะเก็บเกี่ยวข้าวของตนเองไว้ โดยใช้วิธีดูว่า ข้าว
ต้นใหม่ให้ผลผลิตที่ถูกต้องใจตน ชาวนาก็จะคัดเลือกเองเอาไว้ใช้ทำพันธุ์ในปีต่อไป^๖

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ ประสิทธิ์ พันธุ์ทอง, ประวัติความเป็นมาของบ้านที่มีคอรพูนิก, หน้า ๑.

^๓ เสรีयरโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย,
หน้า ๓๒๒.

^๔ "รายงานการประชุมเทศบาลบาล ร.ศ. ๑๒๒," เทศาภิบาล
๔ (๑ มกราคม ๑๒๒) : ๑๓๗.

^๕ เสรีयरโกเศศ, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย,
หน้า ๓๒๒.

^๖ ทวีศิลป์ สืบวัชณะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๗๕)," หน้า ๑๖๑.

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า การลงทุนของชวานาในสมัยก่อนนั้นไม่จำเป็นต้องลงทุนอะไรมากนัก เพราะการทำนาในขณะนั้นเท่านั้นเพื่อบริโภคภายในครอบครัว และในขณะนั้นการค้าขายข้าวก็ยังไม่เจริญ การใช้เงินยังไม่แพร่หลายนั่นเอง

ง) การชลประทานของชวานา

ในการทำนานั้นน้ำเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นที่สุด^๑ โดยปรกติการทำนาของชวานาไทยจะได้อาศัยน้ำจากแหล่งธรรมชาติ ๒ แหล่งใหญ่ด้วยกัน คือ^๒

๑) น้ำฝน

๒) น้ำท่า

๑) น้ำฝน การทำนาส่วนใหญ่ก็อาศัยน้ำฝน ซึ่งมีช่วงระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม อันเป็นช่วงที่ชาวไทยถือว่าเป็นฤดูฝน ฝนที่ตกในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้มักจะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมที่พัดมาจากทางทิศตะวันออก ซึ่งพัดเข้ามาตามฤดูกาลของมัน^๓ ปริมาณน้ำฝนที่ได้รับส่วนใหญ่จะมีปริมาณไม่เพียงพอกับความต้องการของชวานา ทั้งนี้เพราะว่า สภาพภูมิประเทศของที่ราบภาคกลางทางทิศตะวันตกของไทย มีทิวเขาตะนาวศรีกั้นกั้น ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่จะนำเอาฝนมาจากมหาสมุทรอินเดียทางใต้ ทำให้ฝนไปตก

^๑สุนทร อาสะไวย์, "การพัฒนาระบบการชลประทานในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓," หน้า ๕.

^๒เรื่องเดียวกัน.

^๓การพัฒนาผู้นำเจ้าพระยา, หนังสือที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดเขื่อนภูมิพล วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๗, หน้า ๓.

ทางประเทศพม่าแถบติดกับเทือกเขาตะนาวศรี ปีละประมาณ ๑๐๐ นิ้ว ขณะที่ประเทศไทยฝนตกเพียงปีละ ๔๐ - ๕๐ นิ้ว^๑ แม้ว่าจะได้รับฝนที่ลมใต้ฝุ่นหรือพายุไซร่อนนำเอามาจากทะเลจีนใต้ เข้าสู่ประเทศไทยทางทิศตะวันออกก็ตาม แต่บางครั้งปริมาณน้ำฝนก็ยังไม่เพียงพอ^๒ ตามปรกติข้าวต้องการน้ำฝนเดือนละประมาณ ๑๕.๘ นิ้ว หรือปีละประมาณ ๑๐๐ นิ้ว นั่นเอง ภัยเหตุนี้ถ้าฝนที่ตกในภาคกลางมีปริมาณโดยเฉลี่ยมาที่ ๕ นิ้วที่มีหลักฐานจากรายงานของพวกมิชชันนารี ซึ่งบันทึกไว้ว่า ในระหว่าง ร.ศ. ๖๔ - ๖๖ (พ.ศ. ๒๓๘๘ - ๒๓๙๐) ปริมาณน้ำฝนพอกับความต้องการของคนชาวเดือนละ ๔๐ ซม. เพียง ๑ เดือนเท่านั้น^๓ การพำนาของไทยก็ยอมไม่ไถดเต็มที เพราะปริมาณน้ำฝนไม่เพียงพอกับความต้องการ

๒) น้ำท่า น้ำท้านั้นแท้จริงก็คือ น้ำฝนที่ตกลงมาตามธรรมชาติ บางส่วนไหลลงสู่แม่น้ำลำธารหรือหนองบึง และบางส่วนจะถูกดูดซึมไว้ในดินแล้วจะซึมตามน้ำสู่แม่น้ำลำธาร หรือหนองบึงภายหลัง ระดับน้ำจะสูงขึ้นหรือต่ำลงก็เป็นไปตามปริมาณของน้ำฝน จากสถิติการวัดระดับน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดอยุธยา ซึ่งตั้งวัดระดับน้ำไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๗๔ - ๒๔๕๖ คือ เริ่มในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ รวมระยะเวลา ๑๑๗ ปี พบว่าระดับน้ำมีความแตกต่างกันดังนี้

^๑ เจ้าพระยาวงษาอนุประพันธ์, ประวัติกระทรวงเกษตราธิการ, หน้า ๓๘.

^๒ สุนทรีย์ อาสะไวย์, บทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพัฒนา : พิจารณาเฉพาะกรณีประวัติโครงการรังสิต พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๗ (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๒๑), หน้า ๑๘๗.

^๓ หจข., ร.๕ กข.๕/๕, รายงานโครงการท่อน้ำ ไซน้ำ สำหรับเขตรที่ราบแห่งลาดแม่น้ำเจ้าพระยา, หน้า ๒๒.

^๔ สุนทรีย์ อาสะไวย์, "การพัฒนากรรมการชลประทานในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓," หน้า ๑๒.

น้ำหลากท่วมพืชผลเสียหาย	๔	ปี
น้ำแล้งพอประมาณ	๒๑	ปี
น้ำแล้งมาก	๓๕	ปี
แล้งมากที่สุด	๔	ปี
น้ำงาม	๕๓	ปี ^๑

เมื่อรวมจำนวนปีที่น้ำน้อยตั้งแต่แล้งพอประมาณถึงแล้งมากที่สุดจะพบว่า มีรวมกันถึง ๖๐ ปี ซึ่งมีจำนวนเกินครึ่งของระยะเวลาทั้งหมด ขณะที่น้ำงามมีเพียง ๕๓ ปี ซึ่งแสดงว่าปัญหาที่มีความแห้งแล้งมากกว่าปัญหาน้ำท่วม^๒

เนื่องจากปริมาณน้ำฝนและน้ำท่าซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญสำหรับการทำนาไม่คงที่ในแต่ละปี ทำให้เกิดการขาดแคลนน้ำในการทำนาเป็นบางครั้ง จึงเกิดความจำเป็นที่จะต้องจัดหาเข้ามาเพิ่มเติม วิธีที่ทำกันมานานแล้วของชาวนาในแถบที่ราบภาคกลางก็คือ การทอนน้ำจากคลองที่รัฐบาลขุด กล่าวคือ โดยทั่วไปในเขตที่ราบภาคกลางนั้นกิจกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ใช้ในการจัดหาน้ำ ได้แก่ การขุดคลอง การขุดคลองได้เกิดมีขึ้นมานานแล้ว ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนกัน แต่ปรากฏว่า คลองส่วนใหญ่ที่รัฐบาลร่วมกับประชาชนขุดขึ้นนั้น มักใช้ประโยชน์ในด้านการคมนาคมขนส่ง ตำชาย การทหาร และการเรียกเก็บภาษีได้สะดวกมากกว่าการขุดเพื่อการชลประทานโดยเฉพาะ^๓ แต่สิ่งซึ่งปฏิเสธไม่ได้เลยว่า การขุด

^๑ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, หน้า ๑๑๕.

^๒ สุนทรี อาสะโวชัย, บทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพัฒนา : พิจารณาเฉพาะกรณีประวัติโครงการรังสิต พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๗, หน้า ๑๔๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

คลองดังกล่าวนี้ก็เกิดผลพลอยได้อีกอย่างคือ ผลพลอยได้หลังจากการขุดคลองทำให้พื้นที่ ๒ ฝั่งคลองสามารถทำการเพาะปลูกได้เช่นกัน โดยชาวนาสามารถนำน้ำเข้านากว้างวิธีต่าง ๆ เช่น การขุดคลองซอยเล็ก ๆ นำน้ำหรืออาจจะใช้อุปกรณ์การนำน้ำจากคลองเข้าสู่ที่นาอย่างง่ายด้วยแรงของชาวนาเอง^๑ (ดูภาพประกอบแผ่นที่ ๘) ถึงปรากฏมีหลักฐานว่า ชาวนาขุดคลองเล็ก ๆ ทดน้ำเข้านาตัวเองโดยไม่ต้องมีโครงการขนาดใหญ่อะไร บางเมืองในแถบนี้มีเขาที่ท่อน้ำไว้อย่างบริบูรณ์ จึงปลูกข้าวได้ทุกปีโดยไม่ต้องอาศัยน้ำฝนโดยเฉพาะเลย^๒

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า วิธีการชลประทานในสังคมท้องถิ่นชนบทนั้น ชาวนาได้ทำขึ้นด้วยความสามารถและการใช้วิธีการง่าย ๆ โดยที่รัฐบาลสมัยนั้นยังไม่ได้มีการส่งเสริมการชลประทานมากนัก ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่ารัฐบาลสมัยนั้นยังไม่มีความต้องการพัฒนาการปลูกข้าวเป็นการใหญ่โตนั่นเอง^๓

จ) พันธุ์ข้าวปลูก

ในสมัยก่อนสิ่งที่สัมพันธ์กับวิธีการทำนามากประการหนึ่ง ก็คือ พันธุ์ข้าวที่ชาวนาจะใช้นำมาปลูกในที่นาของตน โดยปกติแล้วเส้นทางที่ชาวนาจะได้พันธุ์ข้าวมา

^๑ Ernest Young, The Kingdom of the Yellow Robe, 3 rd ed. (London : Archifald Constable &, Co. Ltd., 1907), pp. 201 - 202.

^๒ Simon de la Loubere, Du Royaume de Siem, tome I (Amsterdam, 1961), p. 282.

^๓ ซีเกซารู ทานาเบ้, "การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย," หน้า ๘๘.

รูปภาพที่ ๕ : การวิกน้ำเขานาควยแรงงานของชาวนา

ที่มา : Arnold Wright and Oliver T. Brekspear,
Twentieth Century Impression of Siam, London :
The Gresham Press, 1908.

ปลูกในสมัยนั้นจะไต่จากว่าชาวนาจะเก็บข้าวที่เหลือจากการบริโภคไว้ใช้เป็นเมล็ดพันธุ์^๑ แต่ชาวนาทำนาไม่ได้ผลติดต่อกัน อันเนื่องมาจากมีอุปสรรคทางธรรมชาติ เช่น ฝนแล้งหรือน้ำท่วมนา เมื่อเมล็ดข้าวที่ชาวนาหว่านไว้เสียหายหมด^๒ และพันธุ์ข้าวที่เก็บไว้ก็หมดด้วย ไม่สามารถที่จะหว่านลงไปได้อีก^๓ ชาวนาก็จะต้องไปเอาพันธุ์ข้าวปลูกจากที่หมู่บ้านแห่งอื่นที่การทํานาได้ผลดีอยู่ โดยการนำสิ่งของไปแลกหรือหาเงินไปซื้อหามา ถึงปรากฏหลักฐานการสัมภาษณ์ นางศิริ ภูน้อย อายุ ๗๒ ปี (นับอายุในปี พ.ศ. ๒๕๒๑) ที่เล่าให้ฟังว่า "ถ้าเกิดกรณีน้ำท่วมนาหรือฝนแล้งในปีใด พอปีต่อไปจะหว่าน ก็จะต้องพายเรือกันไปเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวจากที่แห่งอื่น บางทีเคยไปถึงฉะเชิงเทราเลย"^๔

จากคำสัมภาษณ์นี้เป็นสิ่งที่ควรเชื่อได้ เพราะว่าแม่แก่ในสมัยปัจจุบันนี้ก็มีการใช้วิธีการนี้อยู่

สิ่งที่น่าสนใจในเรื่องพันธุ์ข้าวปลูกอย่างหนึ่งก็คือ ชนิดของพันธุ์ข้าวปลูกในสมัยก่อนนั้น ซึ่งชาวนาถือว่าต้องใช้ชนิดของพันธุ์ข้าวปลูกให้ตรงกับชนิดของที่นา กล่าวคือ พันธุ์ข้าวนาเมืองหรือนาหวานนั้นไม่เหมือนกับพันธุ์ข้าวนาท่าหรือนาสวน พันธุ์ข้าวนาหวานจะต้องสามารถเจริญเติบโตเร็วเพื่อต้นน้ำได้ ส่วนพันธุ์ข้าวนาท่า

^๑David Bruce Johnston, Rural Society and the Rice Economy in Thailand, p. 280.

^๒Ibid.

^๓Ibid.

^๔สัมภาษณ์ นางศิริ ภูน้อย, บ้านเลขที่ ๗๑ หมู่ ๕ ตำบลวังวิ้ง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๑.

ไม่จำเป็นต้องเจริญเติบโตเร็ว^๑ นอกจากนี้ พันธุ์ข้าวทั้ง ๒ ชนิด ยังแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ตามอายุของการเจริญเติบโต คือ ข้าวเบาที่มีอายุจากวันปลูก ถึงเก็บเกี่ยวราว ๓ $\frac{๑}{๒}$ เดือน ข้าวกลางมีอายุประมาณ ๔ - ๔ $\frac{๑}{๒}$ เดือน และข้าวหนักประมาณ ๕ - ๖ เดือน^๒ ในการปลูกข้าว ชาวนาจะได้อผลประโยชน์ในการเพิ่มผลผลิตจากระยะเวลาที่ต่างกันของข้าวทั้ง ๓ ประเภทนี้ด้วยการปลูกข้าวทั้ง ๓ ประเภทในเนื้อที่มาก ๆ เมื่อถึงระยะข้าวสุก ข้าวประเภทต่าง ๆ จะสุกไม่พร้อมกัน ชาวนาจะสามารถทยอยเก็บเกี่ยวข้าวได้ทัน นับว่าเป็นประโยชน์แก่ชาวนามาก^๓ เพราะว่า ในสมัยนั้น ชาวนาครอบครัวหนึ่งมีแรงงานในการทำนาไม่มากนัก

ในเรื่องพันธุ์ข้าวปลูกนี้นับว่า เป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก เพราะว่าในสมัยต่อมาหลังจากประเทศไทยได้เปิดการค้าอย่างเสรีกับประเทศตะวันตกในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ และได้มีการส่งเสริมให้มีการผลิตข้าวขายตัวมากขึ้น การใช้พันธุ์ข้าวปลูกก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงในบทต่อไป

๑) เครื่องมือในการทำนา

ในเรื่องเครื่องมือในการทำนาของชาวชนบทภาคกลางนี้ ในสมัยดังกล่าวนี้ปรากฏว่ายังไม่มีการใช้เครื่องจักรมาช่วยในการทำนาเลย เครื่องมือที่ใช้ในการทำนาในสมัยนั้นที่สำคัญและน่าสนใจได้แก่ ไถ คราด เคียวเกี่ยวข้าว ครก และกระเบื้องหรือสากตำข้าว ดังจะได้อธิบายถึงลักษณะและวิธีใช้เครื่องมือนี้ในการทำนาดังต่อไปนี้

^๑ม.ร.ว.สุวพรรณ สนิทวงศ์, เขาของประเทศสยาม, หน้า ๓.

^๒เรื่องเดียวกัน.

^๓เรื่องเดียวกัน.

๑) ไถ (ดูรูปภาพประกอบแผ่นที่ ๑๐)

ไถทั่วไปไถนั้นมักจะทำด้วยไม้ และมีลักษณะของเครื่องไถ คือ เป็นไม้โค้ง ๆ สูงเสมอเอว ท่อนหนึ่งเรียกว่า คันขาม ตอนปลายที่คนไถจับถืออยู่ เรียกว่า หางขาม กับมีไม้อีกท่อนหนึ่งเจาะติดกับคันขามตอนกลาง โกงไปข้างหน้า ติดต่อกับแอกน้อย ซึ่งมีเชือกผูกกลามไวสองเส้น ถักออกไปก็ถึงวัวหรือควายซึ่งลากไถ ไม้โค้งอันนี้ คือ คันไถ และเชือกที่ลากลากติดกับแอกน้อย เรียกว่า เชือกเคลา ส่วนล่างของไถเห็นคล้ายล้ออยู่ในน้ำและในดิน เวลาไถมีดินคันขึ้นมาเป็นก้อน ๆ ในตอนหน้า เป็นไม้ขนทอนหนายาวราวศอกหนึ่ง ตอนหน้าปากเพลขึ้นอย่างเกือกเรียกว่า หัวหมู ตอนบนเป็นแผ่นเพลยื่นลากลากสูงขึ้นไปสำหรับเบียดพลิกดินเรียกว่า ใบหัวหมู ปลายหัวหมู มีเหล็กรูปสามเหลี่ยมโตกว่าฝ่ามือเล็กน้อย สวมให้เพลไปข้างหน้า สำหรับแทงมุกดิน ให้แตกแยกและทะลักขึ้นมาไถสะดวก เหล็กนี้เรียกว่า ผาลไถนา หรือในบางท้องถิ่น เรียกว่า ปะชาง เครื่องไถรวมทั้งเครื่องครากกลายเป็นของซึ่งชาวนาทำใช้เองทั้งหมด ยกเว้นเหล็กผาลซึ่งต้องซื้อเขา ชื้อจากพวกพ่อค้าแถวนี้เอง^๒

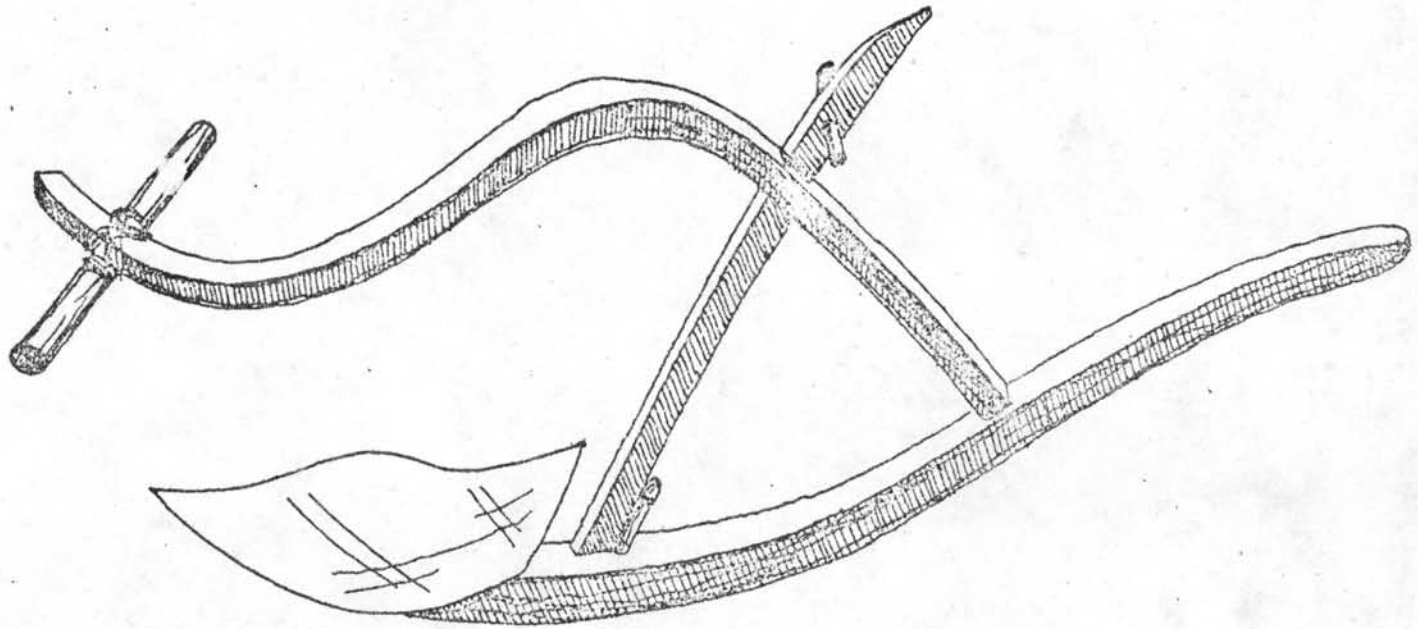
ไถแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ไถเดี่ยวและไถคู่ ไถเดี่ยวหรือไถ ขาเดี่ยว เป็นไถที่ใช้ไม้เล็ก ๆ และเบาสำหรับที่นาเป็นที่ทรายหรือเป็นฝุ่น หรือเป็น ดินซุย อีกชนิดหนึ่งคือ ไถคู่หรือไถสองขา สำหรับใช้ไถนาดินเหนียว ไถชนิดนี้ทำด้วย ไม้แกนหนา ถ้าเป็นโคมักใช้คู่ ถ้าเป็นกระบือก็มักใช้เพียงตัวเดียว^๓ ปัญหาของไถไม้ ในเมืองไทยไม่สามารถจะใช้ไถเมื่อคืนหนึ่ง ซึ่งเป็นปัญหาทำให้การทวนาต้องล่าช้าไป^๔

^๑ เจ้าพระยาราวงษาอนุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตรธิการ, หน้า ๓๑๓.

^๒ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตของชาวนา, หน้า ๒๐๕ - ๒๐๖.

^๓ เจ้าพระยาราวงษาอนุประพัทธ์, ประวัติกระทรวงเกษตรธิการ, หน้า ๓๑๓ - ๓๑๔.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๕.

รูปภาพที่ ๑๐ : ภาพไถไม้ชาวนา

ที่มา : วาดจากคันไถไม้ของ นายยัง หนูดี, บ้านเลขที่ ๔๔ หมู่ ๗ ตำบลหนองจอก อำเภอบางปะกง
จังหวัดฉะเชิงเทรา, ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๒๑.

วิธีการไถนามี ๒ ครั้ง คือ การไถครั้งแรกเรียกว่า ไถกะ เป็นการไถงักดินขึ้นเป็นกะบิ ๆ ไถแล้วทิ้งไว้หลายวันเพื่อให้หญ้าเน่าง่ายเป็นปุ๋ยไปในตัว ไถทิ้งไว้แบบนี้ทุกวันทุก ๆ ปีเนา แล้วจึงยอนมาไถซ้ำอีกครั้งหนึ่ง การไถซ้ำครั้งที่สองนี้เรียกว่า ไถแปร คือไถกะบิดินซึ่งคว่ำหลังอยู่ให้หงายกลับอีกที เท่ากับเป็นการพรวนดิน การไถกะและไถแปร ไม่ต้องการน้ำให้มีอยู่ในดินเนามากนัก ถ้าน้ำมากไม่เห็นรอยไถอาจไถซ้ำรอยหรือพลาด ระวังไปจากระดับแนวรอยเดิมได้ ถ้าเป็นอย่างนี้จะทำให้พื้นที่ต่างตอนถูกถมไถบ้างไม่ถูกบ้าง ไม่สะดวกแก่การคราดการดำที่กล่าวมานี้ เมื่อมีเวลาไถถึงสองครั้งได้ ถ้าไม่มีเวลาทันกับฤดูกาลก็ไถกะอย่างเดียวและคราดรวกเดียวไปเลย ไม่มีไถแปรหรือไถซ้ำ แต่ชาวที่ปักดำจะไถผลไม่บริบูรณ์ เพราะหญ้ายังสกอยู่ ไม่มีเวลาให้หญ้าหมักเน่าเป็นปุ๋ย ถ้าน้ำที่ทำเป็นนาหวาน ไม่ใช่ขนาดก็ไม่มีการไถก่อน เอาข้าวไปรยหวานลงดินเนาแล้วก็ไถกลับเท่านั้น คือไถกะครั้งเดียวเว้นแต่น้ำนั้นมีหญ้าขึ้นมาก ก็ต้องไถกะเสียก่อน ไถเพื่อถอนหญ้าให้หมดไปแล้วจึงหวานและไถกลับอีกที^๑ นี่คือการไถนาสมัยก่อน

๒) คราด

คราดคือเครื่องสางเอาต้นหญ้าให้หลุดออกจากดินเป็นไม้ซี่เป็นแถวเรียกว่า ลูกคราด และใช้ควายเทียมลากไปในนา^๒ การใช้คราดนั้น ชาวนาจะใช้คราดก็เมื่อพื้นนาได้ถูกไถไปแล้ว หลังจากนั้น ชาวนาก็จะใช้ควายเทียมลากคราดไปในท้องนาทำการคราด ที่แรกต้องคราดในแปลงที่แรกนาเป็นปรุุมเช่นกับเมื่อไถ ตอนคราดนี้ต้องไขน้ำเข้าหรือน้ำออก ฤดูพอให้เหมาะสม คือ ประมาณพอท่วมซี่ไถเล็กน้อย คราด

^๑ เสรีบุรโกเศศ, ชีวิตของชาวนา, หน้า ๒๒๓ - ๒๒๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๗.

จะกลับไปกลับมา จนกินชื้อไต่ป่นเป็นโคลนเลนกลายเป็นเหือก ตรงไหนมีหัวเหี่ยวหัวบอง
ก็ถอนทิ้ง จะได้ปักก่าตั้นขาวสะอาด ครากแล้วทิ้งไว้คืนหนึ่งหรือสองคืน จนกินเลน
นอนน้ำแล้วจึงนำพันธุ์ขาวไปหว่านหรือนำขาวกล้าไปปักก่า^๑

๓) เคียว (ดูรูปภาพประกอบแผ่นที่ ๑๑)

เคียวเป็นเครื่องมือที่ชาวนาใช้สำหรับเกี่ยวข้าว เมื่อข้าวในนาแตก
รวงจนเป็นเมล็ดข้าวแก่ไต่เต็ม^๒ เคียวโดยทั่วไปทำด้วยเหล็กที่ถูกตีให้มีลักษณะ
โค้งคล้ายเสี้ยวพระจันทร์ข้างแรม เคียวบางแห่งจะมีคามถือเป็นไม้ บางแห่งจะมี
คามถือเป็นเหล็กทั้งคาม การใช้เคียวเกี่ยวข้าวมีวิธีใช้ คือ ชาวนาจะเอามือข้างหนึ่ง
รวบต้นข้าว และใช้มืออีกข้างหนึ่งถือเกี่ยวเกี่ยวข้าวขึ้นมาให้ไต่เป็นก่าหนึ่ง จะผูกมัด
ก่าพอใหญ่หรือจะไม่ผูกก็แล้วแต่สะดวก แล้วหอบไว้ในอุ้งแขน หรือไปวางกองไว้
ที่เคียวก็ได้^๓

ในบางถิ่นก่อนเกี่ยวข้าว เขาจะนำคนขาวเสี้ยก่อนเพื่อเกี่ยวได้
สะดวก คือ เอาไม้ราวมีกนจับถือตอนกลางเดินไปในที่นาซึ่งขณะที่ดินแห้งแล้ว แต่
ยังหมาก ๆ อยู่เอาไม้มาบดคนขาวทั้งชายขาวโหลมราบเป็นระนาบไปตามกันเพื่อเกี่ยว
ไต่ง่าย การนำนั้นนำไปตามทิศ จะนำตามวัดตามแรงของพื้นที่อย่างไรก็ตาม
ขอแต่ให้ตามถูกทิศก็แล้วกัน เป็นต้นว่า ตอนไหนต้องการเกี่ยวเวลาเช้า ต้องนำ
ขาวโหลมไปทางทิศตะวันตก ถ้าเกี่ยวตอนบ่าย ต้องนำขาวโหลมไปทางตะวันออก
ทั้งนี้เพื่อประโยชน์เวลาเกี่ยวข้าวจะได้หมุนหน้าหลบแดดหันหลังให้ตะวัน^๔

^๑ เรื่องเกี่ยวกัน.

^๒ เรื่องเกี่ยวกัน, หน้า ๒๕๑.

^๓ เรื่องเกี่ยวกัน, หน้า ๒๕๓.

^๔ เรื่องเกี่ยวกัน, หน้า ๒๕๕.

รูปภาพที่ ๑๑ : เคียวเกี่ยวข้าวและคราดไม้

ที่มา : วาดจากบ้าน นางส้มเกลี้ยง เจริญสุข, หมู่ ๑ ตำบลวังตะเคียน
อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา, ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๑.

๘) ครกและกระเบื้องหรือสากตำข้าว (ดูภาพประกอบแผ่นที่ ๑๒)

ในสมัยดังกล่าวนี้ การสีข้าวต้องใช้แรงงานคนเพราะว่าเป็นการสีข้าวเพื่อบริโภคมากกว่าจำหน่าย การสีข้าวในชนบทหรือตามบ้านเรือนทั่วไปจะประกอบด้วยครกไม้ ซึ่งแต่เดิมมักทำด้วยไม้ท่อนใหญ่ สูงตอกกว่า ๆ ชุกเป็นรูปกรวยลึกลงไปราวศอกหนึ่ง และกระเบื้องหรือสากตำข้าวก็ทำด้วยไม้ มีรูปร่างคล้ายไม้ตีฟริกสองอันเอาค้ำชนกัน แต่ใหญ่กว่ามาก ยาวประมาณวาหนึ่ง มีที่จับครกก็อยู่ตรงกลาง^๑

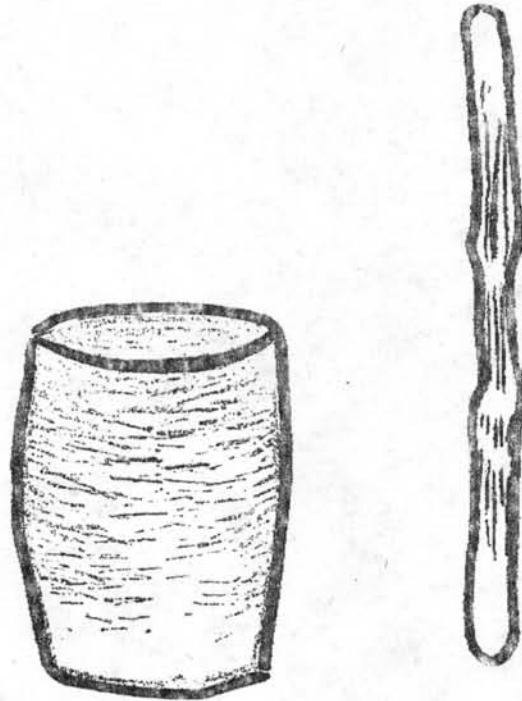
การสีข้าวโดยใช้มือกวนเครื่องมือดังกล่าวนี้ แม้แต่ในพระบรมมหาราชวังก็มีการใช้ครกไม้และกระเบื้องหรือสากตำข้าว ถึงแม้ปรากฏเป็นหลักฐานว่า

...แต่ก่อนเมื่อโรงสีข้าวยังไม่ยอมอยู่ ตามบ้านเรือนต่าง ๆ จนในพระบรมมหาราชวัง และพระยุพราชวัง ก็มีกระเบื้องและครกตำข้าว แทบทุกหมู่บ้านเรือน กลางวันหรือบ่ายแล้ว นายก็โฉบเอาครก และสากบาง สองสากบาง แลแล้วก็มักเป็นชาวสารกรอกหม้อที่เดียว...^๒

ครกกับกระเบื้องหรือสากตำข้าว จะทำให้เมล็ดข้าวที่ตำเสียดสีกัน แกลบหรือรำที่หุ้มเมล็ดข้าวก็จะหลุดออกมา แกลบตอมครกไม้ก็ได้พัฒนาไปเป็นครกหินฝังดิน และมีการพัฒนาเรื่อยมาจนถึงการใช้หินสีข้าว

^๑ นิมิตร ภูมิถาวร, ชุมนุมชวานา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๑.

^๒ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๐๗), หลอดเอกสาร จารุเสถียรพิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์อินทโชตเถระ วัดเทพศิรินทราวาส, วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๑, หน้า ๑๕๕.

รูปภาพที่ ๑๒ : ทรกและกระเบื้องหรือสากตำข้าว

ที่มา : วาดจากบ้าน นางอุคม สมอยู่, บ้านเลขที่ ๕ หมู่ ๕
ตำบลวัดวัง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา,
๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๗.

นอกจากนี้ยังมีเครื่องสีข้าวด้วยมืออีกประเภทหนึ่งในสมัยนั้น ที่ใช้สีข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสารรอกหม้อ มีลักษณะ คือ

...ภายนอกทำด้วยไม้ไผ่จักสาน แบ่งเป็นสองตอน คือ ส่วนบนและส่วนล่าง ภายในทั้งส่วนบนและส่วนล่างใส่หินกระทุ้งจนแน่น แล้วใช้ไม้แข็งจิกเป็นซี่ ๆ ตอกไว้ภายในกิน ถานที่จะประกบกัน หุ่นส่วนบนและส่วนล่างใหญ่เหลือปริมาตร ๑ นิ้วแข็งชนิดนี้เรียกว่า ฟันสี เมื่อโคจรูรุษขาวเปลือกไวบนส่วนบนของสี แล้วก็โยกมือสีให้ส่วนบนของสีหมุนในขณะที่สีหมุนเมล็ดจะไหลลงแทรกฟันสีให้ ฟันสีบนขาวเปลือกแล้วขาวที่ถูกขบเปลือกก็จะไหลออกมาตามฟันสี ซึ่งเราเรียกว่า "ขาวกลอง"...

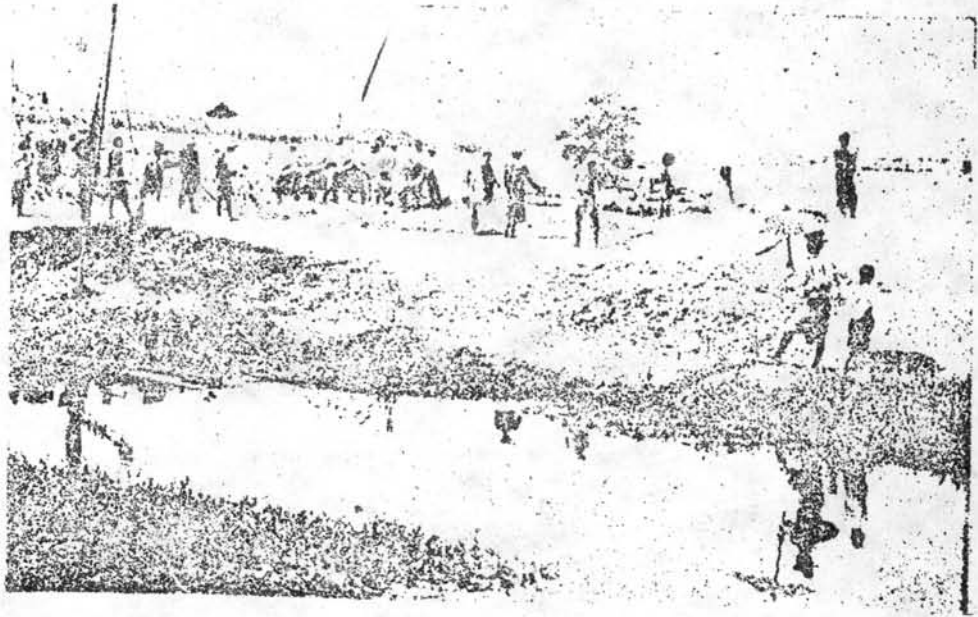
จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า เครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการทำนาสมัยก่อนส่วนใหญ่จะทำด้วยไม้ และปรากฏว่าบรรดาเครื่องมือดังกล่าวนี้ เป็นของซึ่ง ชาวนาทำใช้เองด้วยวัสดุที่หาได้ภายในท้องถิ่นหมู่บ้านทั้งสิ้น ยกเว้นฉาลเหล็กไถ และตัวเคียวเกี่ยวข้าว เท่านั้นที่ชาวนาในภาคกลางต้องเอามาจากพ่อค้าเกวียน กิ่งที่กล่าวมาแล้ว

๒) ควาย

ควาย หรือ บางทีก็เรียกว่า กระบือ^๒ ซึ่งเป็นสัตว์ที่เป็นกำลังสำคัญในการทำนาของชาวนาภาคกลางในสมัยดังกล่าวนี้มาก เพราะว่า การทำนาในสมัยนี้ยังไม่มีการใช้เครื่องจักรเข้ามาช่วยเลย มีแต่อาศัยแรงงานคนและแรงงาน

^๑ สงวน อังก, สิ่งแรกในเมืองไทย (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๒), หน้า ๓๑๘.

^๒ ประสพ บูรณมณี, กระบือ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐), หน้า ๘.

รูปภาพที่ ๑๓ : การนวดข้าวด้วยแรงสัตว์

ที่มา : Arnold Wright and Oliver T. Brekspear,
Twentieth Century Impression of Siam, London :
The Gresham Press, 1908.

สัตว์เท่านั้น ประโยชน์ของควายในการทำนาจึงเป็นแรงงานที่มีความสำคัญกับแรงงานของคน

ชาวนาในภาคกลางนี้ส่วนใหญ่จะใช้ควายในการไถนา^๑ และใช้ในการนวดข้าว^๒ กล่าวคือ ในการไถนานั้น ชาวนาจะให้ควายลากคันไถทำการไถดินในที่นาตั้งแต่เช้า พอถึงประมาณ ๘ โมงเช้าเช่น คือ น่องเพล สมัยนั้นไม่มีนาฬิกาดูในชนบท ชาวนากองอาศัยสังเกตุเงาแดดและท้องหิวเกือบอยู่ในตัว ก็จะหยุดพักปลดควายออกจากแอกไถ เพื่อพักผ่อนให้กินหญ้ากินฟาง ส่วนคนก็กินข้าว จะเรียกว่ากินข้าวเช้าหรือเรียกอย่างโบราณว่ากินงายก็ได้^๓ เพราะตั้งแต่เช้าตื่นนอนมาชวนปากล้างหน้าล้างตาแล้วไม่ไถกินอะไรรองท้องมาเลย จะมากินเอาเมื่อสายแล้ว มื้อกลางวันจึงไม่มี ไปกินอีกทีก็มื้อเย็น^๔ พอตกบ่ายตะวันแปรราว ๒ โมง ชาวนาจะลงมือใช้ควายไถนาอีกได้ไปจนตะวันสายมากแล้ว เป็นเวลาประมาณบ่าย ๔ โมงก็ปลดไถ เพื่อพักผ่อนกำลังควายอีกระยะหนึ่ง เวลาตอนนี้เรียกว่า "บ่ายควาย" ควายมันรู้ดีว่า หมกงานในหน้าที่ประจำวันของมันแล้ว ก็เดินคิ่งไปลงปลัก แะเป็นอย่างสบายใจ เพราะมันตากแดดร้อนมา ขึ้นจากปลักแล้วไปกินหญ้า กินพรางเดินพรางคอยขยับเรื่อย ๆ บ่ายโฉมหน้ากลับงานพร้อมกับชาวนา^๕

^๑ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตของชาวนา, หน้า ๒๐๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑ - ๒๒๒.

ในเรื่องความสามารถในการทำงานไถนาของบรรดาควายในภาคกลางนี้ โคนีผู้ทำวิจัยไว้ว่า กระบือหรือควายตัวหนึ่งมีความสามารถในการไถนา ในวันหนึ่งไถราว ๕ ชั่วโมงครึ่ง^๑ ซึ่งในระยะเวลาดังกล่าวนี้จะเท่ากับว่า ไถนาได้ ๑ ไร่ เป็นอย่างสูงที่สุด^๒ ควายหนึ่งจึงอาจจะไถนาไถว่า ความสามารถของควายในการทำงานไม่สูงนัก แต่ในสมัยนั้น ชาวนาแต่ละครอบครัวมีที่นาผืนเล็ก ๆ เฉลี่ยแล้วคงน้อยกว่าคนละ ๒๕ ไร่^๓ และการปลูกข้าวก็ทำเพียงพอกินในครอบครัวเท่านั้น^๔ ดังนั้น ชาวนาจึงคงไม่เกิดกรณีอะไรมากนัก

นอกจากนี้แรงงานควายในภาคกลางยังถูกนำไปใช้ในโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาล เริ่มจากการใช้ลากอ้อย โดยใช้ไถกระบือเทียมเกวียนในอัตรากำลังตัวละ สี่ถึง^๕ และใช้ในการลากเรือในคลองที่ขึ้นเขินที่เรือของชาวนาหรือชาวบ้านโดยทั่วไปไม่สามารถผ่านไปได้ในช่วงน้ำง่าย ก็จะใช้แรงงานของควายหรือกระบือช่วยลากจูงไปนั่นเอง ถึงแม้หลักฐานในนิราศสุนทรภู่ตอนหนึ่งว่า

---

^๑Songsak, Sriboonchitta, The Private Cost of using Tractors versus Buffaloes, a case study of farmers in Chachoengsao Province; A Thesis for M.A. degree, Faculty of Economics, Thammasat University 1975, p. 95.

^๒พจน., ร.๕ น.๔๑.๑/๒๑๔, หนังสือพระยาวิเศษโยชนา ข้าหลวงเทศมณฑลกรุงเก่า ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ๑๕ มีนาคม ร.พ. ๑๒๘, หน้า ๕.

^๓J.C. Ingram, Economic Change in Thailand, p. 15.

^๔ประสิทธิ์ แก้วสิงห์, "การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า ๑๐.

^๕พจน., ร.๕ น.๔๕/๒, หนังสือพระยาสุนทรบุรีศรีพิไชยสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองนครไชยศรีผู้คุณกรมหมื่นคำรงฯ วันที่ ๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔.

ที่เรือน้อยลอยอยู่กลางไป   ที่เรือใหญ่โป่งโด้งต้องโยงควาย
 เวทนาการสรสูดอนกิม   เขาตีรีบเร่งไปนวลใจหาย
 ถึงแสนชาติจะมาเลิกกำเนิดกาย   อญาเป็นควายรับจ้างที่ทางโยง^๑

จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า ควายนั้นมีความสำคัญต่อชาวนา ในภาคกลางในสมัยนั้นมาก ถึงนั้นความต้องการควายของชาวนาภาคกลางจึงมี มาก แต่ในบริเวณภาคกลางนั้นไม่สามารถผลิตควายได้พอเพียง เพราะมักจะมีการ ลักขโมยกันอยู่เสมอ เนื่องจากว่า สังคมไทยในขณะนั้น พวกที่เป็นคนหนุ่มกำลัง ฉกรรจ์ มักประพฤติตนเป็นนักเลงควาย คือ ลักขโมยควาย^๒ โดยถือว่าเป็นการเฉย ภัยของคนหนุ่ม และการขโมยควายก็มักจะเป็นการเริ่มต้นในการที่จะฝึกเป็นนักเลงโต^๓ ในสมัยนั้นจึงไม่ถือว่าเป็นเรื่องเสียหายอะไร^๔ การขโมยควายจะเป็นการไปขโมย ในหมู่บ้านอื่นและจะทำกันมากโดยเฉพาะหน้าแล้ง หลังจากว่างเว้นจากการทำนา^๕ ถึงนั้น ควายในชนบทภาคกลางจึงหายและขาดแคลนอยู่เสมอ นอกจากนี้ควายใน ภาคกลางอาจลดน้อยลงเพราะในบางปีอาจจะตายด้วยโรคระบาดก็ได้

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๑๐ เล่ม ๑ หน้า ๔๕๓.

^๒ เสรีรัฐโลกทัศน์, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย, หน้า ๓๘๓.

^๓ เทศกาลนิบาต, "เรื่องสนทนากับบูรพาจารย์" เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑ วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๕, หน้า ๒๕.

^๔ เสรีรัฐโลกทัศน์, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย, หน้า ๓๘๓.

^๕ หจข., ร.๕ ม.๒.๑๔/๒, หนังสือกรมหลวงดำรงราชานุภาพถึงพระยา ศรีสัทเทพ วันที่ ๑๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๕, หน้า ๑๒.

เนื่องจากการสาธารณสุขและการแพทย์ของไทยในขณะนั้นยังล้าหลังอยู่มาก^๑

เมื่อบริเวณภาคกลาง ชาวนาไม่สามารถผลิตควายให้พอเพียงได้ ชาวนาจึงจำเป็นต้องหาซื้อควายจากมณฑลขึ้นนอกที่เป็นแหล่งผลิตควาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมณฑลอุดร มณฑลอิสาน และมณฑลนครราชสีมา เพราะพื้นที่ดังกล่าวทำการอย่างอื่นไม่ค่อยได้ แต่เหมาะสมสำหรับเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะโคกระบือทุก ๆ ปีจึงมีกระบือเดินทางมายังมณฑลขึ้นใน เช่น มณฑลกรุงเทพฯ กรุงเก่า และนครชัยศรี ปรากฏว่าการเดินทางของกระบือมายังที่นาภาคกลางนั้นต้องอาศัยการตอนเดินกันลงมาคราวละมาก ๆ จากภาคอิสาน โดยมียูควมคุมเรียกว่า "นายร้อย"^๒ เส้นทางที่ลงมานั้นมีหลายทาง แต่ที่พบเสมอ คือ เส้นทางที่เดินมาจากแถบอุบล สุรินทร์ น่านมาทางเมืองวัฒนานคร ทางเมืองปราจีนบุรีได้ เป็นต้น อีกทางหนึ่งเป็นเส้นทางลพบุรีลงมาเลย^๓

การซื้อหาควายจากมณฑลขึ้นนอกดังกล่าวนี้ ผู้เขียนมีหลักฐานยืนยันจากการสัมภาษณ์ นางฉวน พยัคฆ์จำเริญ อายุ ๗๕ ปี (นับในปี พ.ศ. ๒๕๒๑) ซึ่งได้เล่าให้ฟังว่า

... ตอนยังเล็ก ๆ บ้างก็เคยเห็นพวกคนลาวตอนควายลงมาขาย (คนลาวหมายถึงคนอิสาน - ผู้เขียน) ในหมู่บ้านนี้... สอโตขึ้น ก็เห็นมาอีก... คนในหมู่บ้านนี้บางคนยังมีปู่เป็นคนลาวที่ตอนควายมาขายแล้วไม่กลับไปที่นี้...

^๑ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970, p. 7.

^๒ หจข., ร.๕ ย.บ.๕.๖/๑๕, รายงานเรื่องทางรถไฟที่จะกีดสร้างขึ้นตั้งแต่เมืองนครราชสีมาถึงหนองคาย เดือนกันยายน ร.ศ. ๑๑๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ สัมภาษณ์ นางฉวน พยัคฆ์จำเริญ, บ้านเลขที่ ๘๒ หมู่ที่ ๑ ตำบลหัวสำโรง กิ่งอำเภอแปลงยาว จ.ฉะเชิงเทรา, ๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๑.

หลักฐานจากการสัมภาษณ์^๑ เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่า การต้อนรับมาฆา
ในภาคกลางของพวกคนอีสานนี้คงจะมีมานานแล้ว ตั้งแต่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
ตอนต้น และยอมแสดงให้เห็นว่าถวายเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อชาวนาในยุคสมัยนั้น
มาก

๔. ความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ

ชาวนาในชนบทสมัยนั้นมีความผูกพันกับรัฐบาลในฐานะที่เป็นไพร่ของ
พระมหากษัตริย์ และอาศัยที่ดินเป็นที่ทำมาหากิน ซึ่งลักษณะการปกครองแบบศักดินา
ได้ถือว่าตามกฎหมาย แขนงดินทั้งหมดภายในประเทศเป็นของพระมหากษัตริย์^๒ การที่
ประชาชนได้ทำมาหากินอยู่ไกลกว่าพระมหากษัตริย์ของพระมหากษัตริย์ทรงอนุญาต
ให้^๒ ถวายเหตุนี้ ชาวนาที่อาศัยอยู่ในชนบทส่วนใหญ่ จึงมีภาระหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบ
เพื่อเป็นการตอบแทนต่อรัฐบาลหรือพระมหากษัตริย์ ดังนี้

- ก) ภาระหน้าที่ที่จะต้องถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อรับใช้รัฐบาล
- ข) ภาระหน้าที่ที่จะต้องเสียภาษีอากรในฐานะเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์

ประโยชน์จากการทำมาหากินบนที่ดินของรัฐบาล

ก) ภาระหน้าที่ที่จะต้องถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อรับใช้รัฐบาล

ภาระหน้าที่ความรับผิดชอบดังกล่าวนี้เป็นระบบที่มีมาแต่โบราณ
บนรากฐานวางกติกที่ว่า ไพร่ทุกคนต้องให้บริการแก่พระมหากษัตริย์ เพื่อตอบแทน

^๑ หจข., ร.๕ กษ.๔.๑/๒, หนังสือพระยาภาสกรวงษ์ พุทกรมหมื่น
สมค่อมพันธ์ ๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๐๑, หน้า ๑. (เรื่องกฎหมายที่ดิน)

^๒ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, "คำสอนเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ
ของไทย," วิจิตรสาร เล่ม ๑ (พระนคร : มงคลการพิมพ์, ๒๕๐๔), หน้า ๑๕.

พระมหากษัตริย์ ซึ่งพระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ แบ่งปันที่ดินให้ไพร่ได้ประกอบอาชีพ ที่นาที่ของชาวนาในฐานะที่เป็นไพร่ก็คือ ทำหน้าที่เป็นทหารเมื่อเกิดศึกสงคราม และในยามสงบ จะต้องให้แรงงานแก่รัฐทำงานสาธารณะต่าง ๆ เช่น สร้างป้อม วัด วัง ซุกคลอง เป็นต้น^๑ ไพร่ที่ทำงานโยธาและงานรับใช้ต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของทางราชการนี้ จะไม่ได้รับค่าตอบแทนใด ๆ เลย แม้แต่อาหาร ในขณะที่ทำงานโยธาให้แก่ราชการ ไพร่ก็ต้องจัดเตรียมไปเอง^๒ ส่วนใหญ่แล้ว ภรรยา ญาติ พ่อแม่ รับภาระส่งเสียไพร่ขณะไปทำงานให้แก่รัฐบาล^๓ การทำงานให้แก่ทางราชการโดยการถูกเกณฑ์แรงงานของไพร่ดังกล่าวนี้เรียกว่า "รับราชการ" หรือ "ทำราชการ"^๔

อัตราเวลาสำหรับการเกณฑ์แรงงานไพร่เพื่อเข้ารับใช้ทำงานให้แก่รัฐบาลขึ้นอยู่กับประเภทของพลเมืองว่าเป็นไพร่สม ไพร่หลวง หรือทาส และระยะเวลาของการรับราชการนั้นก็เปลี่ยนแปลงตามสมัยดังนี้ คือ ไพร่หลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยาต้องเข้ารับราชการปีละ ๖ เดือน ก็คือ เข้ารับราชการ ๑ เดือน ไล่ออกไป

^๑ วิชาสว่างดี พงศ์บุตร, แบบเรียนสังคมศึกษา ส.๕๐๑, ส.๕๐๒ ประวัติศาสตร์ไทย ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘), หน้า ๖๘.

^๒ ขจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่" ข้อมูลจากอดีต, (พระนคร : สำนักพิมพ์เลิศไทย, ๒๕๑๘), หน้า ๕๐.

^๓ ท้าววิช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า ๗๒.

^๔ "ประกาศที่จะหักไพร่สมตายชราทหาร," ราชกิจจานุเบกษา (อาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ๒๔๒๐) : ๘๒.

ประกอบอาชีพอิสระ ๒ เดือน สลับกันไปตลอดปี^๑ และตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๕๓ เป็นต้นมา จนถึงต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ โพรหลวงไกรวัณเสรีภาพมากขึ้น คือ เข้ารับราชการ ๑ เดือน ไก่พักผ่อน ๓ เดือน ปีหนึ่งมีโอกาสทำงานส่วนตัวได้ถึง ๕ เดือน^๒ ส่วนไพร่สมนั้นถูกเกณฑ์เข้ารับราชการน้อยกว่าโพรหลวง ก่อนสมัยรัชกาลที่ ๔ เราไม่ทราบแน่ชัดว่า ไพร่สมต้องถูกเกณฑ์เข้ารับราชการเป็นกำหนดระยะเวลาเท่าใด แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ มีหลักฐานแน่นอนว่า ไพร่สมต้องรับราชการมีละ ๑ เดือน^๓ ส่วนทาสนั้น กำหนดให้ต้องสละแรงงานให้แก่รัฐบาลปีละ ๔ วัน^๔

ในกรณีที่เป็น เจ้าโพรหลวงไม่สามารถมารับราชการได้เพราะอยู่ห่างจากเมืองหลวง และมีความลำบากเมื่อถูกเกณฑ์แรงงาน พวกนี้จะได้รับยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงาน^๕ แต่ทางราชการจะอนุญาตให้โพรหลวงส่งสิ่งของแทน ซึ่งจะเป็นผลผลิตที่ผลิตขึ้นในแต่ละท้องถิ่นนั้น^๖ เช่น ฝัก ฝักดินประสิว ฝาง พริกไทย

^๑"พระราชกำหนดใหม่," กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕ (พระนคร : องค์การคณาจารย์สภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๐๕ - ๒๐๗.

^๒หจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่" ข้อมูลจากอดีต, หน้า ๔๗ - ๔๘.

^๓เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๔๕๔.

^๔"ประกาศที่จะหักไพร่สมทนายชราพิการ," ราชกิจจานุเบกษา ๔ (อาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ๒๔๒๐) : ๘๑ - ๘๒.

^๕ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า ๘๖.

^๖เรื่องเดียวกัน.

เป็นต้น^๑ แต่เมื่อยามมีศึกสงครามหรือมีความจำเป็นรีบด่วน ไพร่หลวงเหล่านี้ก็
จะถูกเรียกเข้ารับราชการ เช่นเดียวกับไพร่สมและไพร่หลวงอื่น ๆ และยกเว้นการ
ส่งสิ่งของผลผลิตที่ตนเองส่งดังกล่าวด้วย^๒ ดังจะเห็นได้จากมีหลักฐานบันทึกไว้ว่า
"ชาวตราเมืองสระบุรี เกณฑ์เลขไพร่หลวงเร่งขึ้นไปเข้ากองพระยามหาอำมาตย์
ทำพระตำหนักที่พระพุทธรบาท"^๓

การส่งสิ่งของในรูปของผลผลิตในแต่ละท้องถิ่นชนบทแทนการถูกเกณฑ์
แรงงานของไพร่หลวงดังกล่าวนี้ เรียกว่า "การส่งส่วย"^๔ และไพร่หลวงที่ส่งสิ่ง
ของแทนแรงงานนี้ถูกเรียกว่า "ไพร่ส่วย"^๕

ในระยะเวลาต่อมา ประมาณปลายสมัยอยุธยาปรากฏว่า รัฐบาลยอมให้
มีการจ่ายเงินแทนการเข้าเวรด้วย ทั้งนี้ก็เนื่องจากในสมัยนั้น รัฐบาลมีความต้องการ
เงินตรามากขึ้น เงินที่จ่ายแทนการเข้าเวรรับราชการนี้เรียกว่า "เงินการราชการ"^๖

^๑ วิชาดวงศ์ พงศ์บุตร, แบบเรียนสังคมศึกษา ส.๔๐๑, ส.๔๐๒
ประวัติศาสตร์ไทย ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย, หน้า ๖๖.

^๒ ญูรอก แก้วกัณฑ์, "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
(พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๘.

^๓ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหวัรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๗ เลขที่ ๑๐๗.

^๔ กวอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ,
หน้า ๓๑๗.

^๕ ญูรอก แก้วกัณฑ์, "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
(พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑)," หน้า ๘.

^๖ กวอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ,
หน้า ๘๗.

หรือ "เงินสาย"^๑

อัตราการเสียเงินช่วยหรือเงินการราชการแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน
 กิ่งกล่าว ได้เปลี่ยนไปตามสมัย กล่าวคือ ในระยะปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ไพร่
 หลวงสามารถจ่ายการราชการแทนการเข้ารับราชการในอัตราคนละ ๒ บาทต่อเดือน^๒
 ถ้าไม่ต้องการเข้ารับราชการตลอดไป ไพร่หลวงก็ต้องจ่ายให้แก่ผู้นาย ๑๒ บาท^๓
 ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการเพิ่มการราชการเป็นเดือนละ
 ๔.๕๐ บาท การราชการแทนการเข้าเวรปีละ ๔ เดือน เป็นเงิน ๑๘ บาท ตั้งแต่
 สมัยรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๕ การราชการได้เพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ ๖ บาท ค่า
 ราชการแทนการเข้าเวรปีละ ๓ เดือน เป็นเงิน ๑๘ บาท ส่วนไพร่สมต้องรับ
 ราชการปีละ ๑ เดือน ถ้าจ่ายเงินการราชการแทนการเข้าเวรต้องจ่ายปีละ ๖ บาท
 หากต้องรับราชการปีละ ๘ วัน ถ้าจะจ่ายการราชการแทนก็ได้ในอัตรา ๑.๕๐ บาท^๔

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ระบบการเกณฑ์แรงงานนั้นเป็นสิ่งที่มีความ
 ระบบการปกครองแบบศักดินาของไทยมานานแล้ว ผลกระทบของการเกณฑ์แรงงาน
 จึงมีต่อชาวนาในฐานะที่เป็นไพร่หรือข้าแผ่นดินของพระมหากษัตริย์มากพอสมควร
 ถึงจะเห็นได้ว่า ชาวนาในชนบทจะต้องสละแรงงานให้แก่รัฐบาลโดยไม่ได้รับสิ่งตอบแทน

^๑ วิชาสงฆ์ พงศานุคร, แบบเรียนสังคมศึกษา ส.๔๐๑, ส.๔๐๒
ประวัติศาสตร์ไทย ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย, หน้า ๖๖.

^๒ ชัย เวียงศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ คำนึงสังคม,
 หน้า ๑๕๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ เรื่องเดียวกัน.

^๕ "ประกาศที่จะหักไพร่สมตายชราพิการ," ราชกิจจานุเบกษา
 ๔ (อาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ๒๔๒๐) : ๘๑ - ๘๒.

แทนใด ๆ ทั้งยังต้องจัดหาเสบียงอาหารไปกินเองตลอดเวลาที่รับราชการทำงาน ให้แก่รัฐบาล เมื่อถึงระยะเวลาที่ถูกเกณฑ์ ชาวนาจะต้องไปเข้ารับใช้ราชการ โดยไม่คำนึงว่า เป็นระยะเวลาที่จะต้องทำนาหรือเก็บเกี่ยวจนกว่าจะเลย ทำให้การผลิตของครอบครัวชาวนาแน่นทึบได้ไม่เต็มที่ ครอบครัวชาวนาบางครอบครัวต้อง ยากจนลง ดังที่มีหลักฐานบันทึกไว้ว่าชาวนาที่ยากจนต้องขายตัวลงเป็นทาส เพื่อหา เงินไว้ใช้เป็นเสบียงอาหารเวลาเข้าเดือนรับใช้ราชการ พอถึงระยะออกเดือน แทนที่จะได้ทำงานอาชีพของตัวเอง ก็ถูกนายเงินเอาตัวไปใช้งานในฐานะทาสจน ตลอดเดือนที่ออก แล้วก็กลับเข้าเดือนรับใช้ราชการต่อไปสลับกันเช่นนี้ตลอดปี ในกรณีดังกล่าวนี้ ชาวนาจะไม่มีโอกาสได้ทำงานอาชีพเพื่อไถ่ถอนตัวเองจากความเป็น ทาสได้เลย นอกจากจะเพิ่มภาระผูกมัดความเป็นทาสให้แน่นหนายิ่งขึ้นไป

นอกจากนี้ปรากฏว่า การเกณฑ์มาทำราชการนั้น บางที่เจ้าเมืองก็เกณฑ์ ชาวนามาทำนาของเจ้าเมือง จนหมดหนาท่านา เจ้าเมืองจึงปล่อยให้ไปทำนาของ ราษฎร แต่ก็ทำไม่ได้เสียแล้ว^๒ นับว่าเป็นผลเสียต่อเศรษฐกิจของครอบครัวชาวนา มาก แม้ว่าในระยะเวลาต่อมารัฐบาลจะได้มีการลดระยะเวลาในการเข้ารับราชการ ของชาวนาในฐานะที่เป็นไพร่ลงไปบ้าง แต่ชาวนาก็ยังต้องรับภาระที่จะต้องถูกเกณฑ์ แรงงานอยู่นั่นเอง แทนที่จะเป็นอิสระ และในกรณีที่ชาวนาอยู่ห่างไกลจนไม่สามารถ มารับราชการได้ ชาวนาก็ยังต้องส่งส่วยสิ่งของหรือเงินค่าราชการมาแทนการถูกเกณฑ์ แรงงานด้วย เงินส่วยหรือสิ่งของผลผลิตที่ชาวนาต้องจ่ายให้แก่รัฐบาลแทนการเกณฑ์

^๑"พระราชกำหนดใหม่," กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๐๕ - ๒๐๗.

^๒หจธ., ร.๕ ม.๔๘/๗๐, เรื่องรายงานการบ้านเมืองเมืองมอญ.

แรงงานนั้น แม้ว่าจะไม่อำนวยความสะดวกแก่ประเทศมากกว่ารายได้อื่นใดก็ตาม แต่ก็นับเป็นคล้ายกับภาษีที่เป็นภาระหนักแก่ประชาชนในชนบทมาก จนกระทั่งมีชาวต่างประเทศคนหนึ่งที่เขาเข้ามาในสมัยนั้น ได้บันทึกไว้ว่า "จะไม่มีมนุษย์ที่มีเล่ห์กลที่ไหนอีกแล้วที่สามารถคิดหาวิธีที่ทำลายล้างความขยันขันแข็งของประชาชนลงเสียได้ อันเป็นการขัดต่อความเจริญมากเท่ากับวิธีนี้"^๑

ภาระหน้าที่ที่จะต้องถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อรับใช้รัฐบาลของชาวนาดังที่กล่าวมาแล้วนี้ คงจะทำความลำบากให้แก่ชาวนาอย่างแน่นอน เพราะปรากฏว่ามักจะมีไพร่จำนวนหนึ่งที่อยู่ห่างไกล หลบหนีการรับราชการ ดังจะเห็นได้จากหลักฐานที่ว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีประกาศห้ามตั้งของหรือของสุ่มไพร่ระบาค^๒ การที่มีประกาศห้ามเรื่องนี้ไว้ย่อมแสดงว่าชาวนาบางพวกจะต้องไ้รับความลำบากจากการถูกเกณฑ์แรงงาน จึงได้ทำการหลบหนีการรับราชการเสีย กรณีที่เกิดขึ้นนี้นับว่าเป็นความเดือดร้อนของประชาชนในชนบทและเป็นความสูญเสียในทางเกษตรกรรมของบ้านเมืองโดยแท้ในขณะนั้น

ข) ภาระหน้าที่ที่จะต้องเสียภาษีอากรในฐานะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์จากการทำมาหากินบนที่ดินของรัฐบาล

ชาวนาในชนบทโดยทั่วไป นอกจากจะต้องถูกเกณฑ์แรงงานรับใช้ราชการดังกล่าวแล้ว ยังต้องมีภาระรับผิดชอบในการที่จะต้องให้รัฐบาลช้ส่วนผลประโยชน์ที่ชาวนาทำได้จากการประกอบอาชีพบนที่ดินของพระมหากษัตริย์ โดยการ

^๑จอห์น ครอเฟอร์ต์, เอกสารครอเฟอร์ต์, หน้า ๑๑๗.

^๒"ประกาศห้ามตั้งของสุ่มไพร่," เจ้าพระยาทิพากรว.ศ., พระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๖.

ถูกรัฐบาลเก็บผลประโยชน์จากการทำนา ซึ่งรัฐบาลเรียกการเก็บผลประโยชน์
จากชาวนาว่า อกรผลผลิตจากที่นา หรืออกรค่านา^๑

การเก็บอกรผลผลิตจากที่นา หรืออกรค่านาของไทยที่โชก้นมาแต่
ครั้งโบราณ ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรากฏว่า
ได้ถือกำหนดจากความแตกต่างของคุณภาพที่ดินที่ทำการปลูกข้าว เช่นเดียวกับที่
กำหนดกันในอินเดียสมัยโบราณ^๒ โดยทางรัฐบาลได้แบ่งที่นาออกเป็น ๒ ประเภท
คือ

๑) นาดี เป็นนาบนพื้นที่ราบลุ่ม มีระบบน้ำที่ไหลมั่นคง คือ ใ้รับ
ทั้งน้ำฝนและน้ำท่า^๓ ผู้มีสิทธิ์เหนือนาดีจะต้องถือเอกสารที่ดิน ซึ่งเรียกว่า
ตราแดง^๔ นาประเภทนี้จะต้องเสียภาษีที่ดินทั้งหมด การเก็บภาษีจะขึ้นอยู่กับจำนวน
คู่อุ้ที่ใช้ในการไถนา^๕ โดยทางราชการจะดูว่าคู่อุ้ ๑ คู่อุ้ จะทำนาในที่เช่นนั้นได้ข้าว
ประมาณปีละเท่าไร เอาจำนวนโคขึ้นตั้งเป็นอัตราอกรค่านาที่จะต้องเสียค่าอกร
ชาวนาจะทำหรือไม่ทำ หรือจะทำนาไม่เต็มเนื้อที่ตามเอกสารตราแดง ก็ต้องเสีย

^๑ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ,
หน้า ๓๒๐.

^๒เรื่องเดียวกัน.

^๓พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔
พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๔๓ - ๒๕๑.

^๔พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครอง
ประเทศสยามแต่โบราณ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, ๒๔๗๐),
หน้า ๕๔.

^๕เรื่องเดียวกัน.

อาคารกานาแก่รัฐบาลเต็มตามจำนวนเนื้อที่ที่ระบุไว้ในตราแดง^๑ ทางราชการอาจจะลดหย่อนอาคารกานาให้แก่ราษฎรในบางปีที่ท่านาไม่ไถ่ผล เนื่องจากมีเหตุพิเศษจริง ๆ เท่านั้น^๒ และระยะเวลาของการมีสิทธิในการครอบครองที่นาฎโกก็คือ ทรายโคที่เจ้าของมายังคงเสียกานาให้แก่หลวงเต็มตามจำนวนที่นาในตราแดงก็มีสิทธิครอบครองได้ตลอดเวลาที่เสียค่าอากรอยู่^๓ บริเวณที่จัดว่าเป็นนาฎโกมาแต่โบราณ ได้แก่ บริเวณแถบอยุธยา อ่างทอง สุพรรณบุรี และลพบุรี^๔

๒) นาฟางลอย เป็นนาในที่ดอน ซึ่งอาศัยแต่น้ำฝนเป็นสำคัญ ดังที่มีคำเรียกกันว่าเป็น "น่าน้ำฝนฟางลอย"^๕ ผู้มีสิทธิเหนือที่นาประเภทนี้คงถือเอกสารที่เรียกว่า ใบจอง^๖ และระยะเวลาที่เจ้าของนาฟางลอยมีสิทธิในการครอบครองที่นานั้น มีกำหนดไว้ว่า ถ้าผู้ครอบครองไม่ไถ่ท่านาในที่นั้นเป็นเวลาถึง ๓ ปี ก็หมดสิทธิ

^๑ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๔.

^๒ "ประกาศแก่วีธีและพิลึกเก็บเงินค่านา," ราชกิจจานุเบกษา ๒๒ (๒๕ มิถุนายน ๒๔๔๘) : ๒๕๖ - ๒๕๘.

^๓ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๔.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๐๘ (กรุงเทพฯ . โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๔๓ - ๒๕๑.

^๖ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๔.

ในการครอบครองที่นาผืนนั้นไป^๑ การเก็บอากรตานาอุไค่นั้น มีหลักเกณฑ์ในการเก็บ คือ กำหนดเอาเนื้อที่ชาวนาทำนาได้จริง ๆ เป็นเกณฑ์ที่แท้จริงถึงจะเป็นที่นาแล้ว แต่ถ้ามีไคไม้ไคปลูกข้าว ชาวนาก็ไม่ต้องเสียค่าอากร ที่ไคที่ปลูกข้าวไม่เต็มเนื้อที่ในใบจอง ก็เสียอากรตานาเฉพาะพื้นที่ ๆ ทำการปลูกข้าวในปีนั้น ๆ โดยถือเอาคตพางเมื่อเกี่ยวข้าวแล้วเป็นที่สังเกตในการเก็บตานา^๒

วิธีการเก็บอากรตานา ในระยะแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ทางรัฐบาลคงใช้วิธีการ เก็บตามแบบที่เคยทำมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ ทางรัฐบาลจะทำการ เก็บซีกส่วนจากข้าวที่ชาวนาปลูกได้เป็นค่าอากร ซึ่งเรียกกันว่า "หางข้าว"^๓ โดยกำหนดเก็บเอาไร่ละ ๒ ถึง ๓ คอมี และมีบทกำหนดให้ชาวนาต้องขายข้าวให้แก่ทางรัฐบาลอีกไร่ละ ๒ ถึง ในราคาตั้งแต่ ๔ อัฐ ต่างหากจากส่วนที่เป็นหางข้าวที่ชาวนาต้องจ่ายเป็นค่าอากรตานา นอกจากนี้กฎหมายยังกำหนดให้เป็นหน้าที่ของชาวนาที่จะต้องขนข้าวเปลือกทั้งส่วนที่เป็นอากรตานา และส่วนที่ถูกบังคับให้ขายแก่รัฐบาล ไปส่งให้ถึงมุงฉางของหลวงด้วยตนเองทั้งในเขตกรุงเทพฯ และในเขตหัวเมือง^๔ ภาระรับผิดชอบดังกล่าวนี้ของชาวนานับว่าก่อให้เกิดความยากลำบากแก่ชาวนามาก แม้ว่าอัตราค่าอากรตานาจะไม่สูงนัก แต่การที่ชาวนาต้องขนส่ง

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ สมสมัย ศรีสุทธรพวรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย (พระนคร : จักรานุกุลกิจ-การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๒๕๘.

^๔ "ประกาศแคว้นและพิภคเก็บเงินตานา," ราชกิจจานุเบกษา

๒๒ (๒๕ มิถุนายน ๒๔๘๘) : ๒๕๖ - ๒๕๘.

ชาวจากนาของคนไปยังฝั่งฉาง ถูกว่าเป็นภาวะที่ลำบากมากในสมัยก่อนนั้น ยิ่งชาวนาที่อยู่ห่างไกล ทางคมนาคมไม่สะดวก ยิ่งน่าเห็นใจที่ชาวนาจองชนชาวสงฉางหลวงเป็นอย่างมาก เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนส่งข้าวด้วยตนเองนั้นเอง แต่ชาวนาในชนบทก็ต้องออกทนและเสียค่าอากรค่านาตามที่รัฐบาลกำหนดกฎหมายไว้

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากรัฐบาลต้องการรายได้ในรูปแบบเงินตราขึ้นมา จึงยกเลิกการเก็บอากรค่านาที่เคยเก็บชั่งส่วนเป็นข้าวเปลือก มาเก็บเป็นเงินตราแทน การเก็บเงินเป็นอากรค่านานี้ได้กำหนดไว้ คือ ให้ชาวนาเสียอากรค่านาไร่ละ ๑ สลึงและเก็บเงินแทนค่าชนชาวสงฉางอีกไร่ละ ๑ เฟื้อง^๒ ทั้งนาฤดูโคและนาฟางลอย^๓ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า แม้มีได้เก็บค่านาเป็น "ทางข้าว" แล้ว แต่ก็ยังมีค่าชนชาวอีก ซึ่งก็น่าประหลาดอยู่ และวิธีการเก็บอากรค่านามาเป็นเงินในอัตราดังกล่าวนี้ ทางรัฐบาลได้ไว้กันต่อมาจนถึงในปี พ.ศ. ๒๔๐๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงใหม่ ซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงการเก็บเงินอากรค่านาที่เป็นเงินตราแทนแล้ว จะเห็นได้ว่า อัตราอากรค่านาที่กำหนดใหม่คือ ไร่ละ ๑ สลึง ๑ เฟื้อง นั้น เมื่อเทียบกับราคาข้าวในขณะนั้น เกวียนละประมาณ ๑๐ บาท จึงเท่ากับ ๑๐ % ของราคาข้าวเปลือกที่ซื้อขายกันอยู่นั้นเอง^๔ การเก็บเงินอากรค่านาในอัตรา

^๑ กวอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า ๓๒๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ หจข., ร.๕ กษ.๔.๕/๖, หนังสือมีสเตอร์เกรแฮม เจ้ากรมทะเบียนที่ดินกราบเรียนเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕).

ดังกล่าวนี้เข้าใจว่า การที่ทางราชการเก็บค่านาในระบับนี้ ชาวนาคงไม่เดือดร้อนนัก ถ้าการทำนาได้ผลเต็มบริบูรณ์ แต่ถ้ามือใจชาวนาทำนาไม่ไค้ผล เพราะฝนแล้ง หรือน้ำท่วมนา ชาวนาจึงจะได้รับความเดือดร้อนถึงกับต้องขอลดค่ากรค่านาอยู่เรื่อย ๆ จนถึงกับในสมัยรัชกาลที่ ๔ ต้องทรงประกาศลดค่ากรค่านาลงจากเดิม

จากที่กล่าวมาในหัวข้อนี้ จะเห็นได้ว่า ภาระหน้าที่รับผิดชอบของชาวนาในชนบทในฐานะที่เป็นไพร่ที่อาศัยที่ดิน ซึ่งตามกฎหมายในการปกครองระบบศักดินาถือว่าเป็นของกษัตริย์ทั้งหมด ชาวนาจึงต้องตอบแทนโดยมีภาระหน้าที่ต้องรับผิดชอบให้ทั้งแรงงาน ผลผลิต และเสียภาษีอากรค่านาจึงได้กล่าวมาแล้ว ภาระหน้าที่ดังกล่าวของชาวนาในชนบท สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างรัฐบาลกับชาวนาในชนบทขณะนั้นได้เป็นอย่างดี

จากที่กล่าวมาในหัวข้อลักษณะทางเศรษฐกิจของชนบท ก่อนการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรี ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ ทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า สภาพเศรษฐกิจของชาวนาในชนบทตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในภาคกลางที่กล่าวมานั้น มีลักษณะเศรษฐกิจแบบพออยู่พอกินอย่างเด่นชัด คือ เป็นการผลิตเพียงเพื่อบริโภคภายในครอบครัว การแบ่งงานกันทำและการผลิตเฉพาะอย่างยังไม่พัฒนาในแต่ละครอบครัวยังผลิตของจำเป็นแทบทุกอย่างเอง จึงทำให้ระบบการค้าภายในประเทศขณะนั้นอยู่ในขอบเขตที่แคบ และส่วนใหญ่จะเป็นการแลกเปลี่ยนของ การใช้จ่ายเงินยังไม่แพร่หลาย การเคลื่อนย้ายผลผลิตของหมู่บ้านในชนบทปรากฏออกมาในการผูกพันทางความสัมพันธ์การผลิตระหว่างหมู่บ้านกับรัฐบาล ในรูปของการที่หมู่บ้านต้องส่งส่วย ซึ่งเป็นส่วยสิ่งของผลผลิตที่ผูกครองเกณฑ์จากชาวนา นอกจากนี้ชาวนายังต้องถูกเกณฑ์แรงงานและเสียภาษีอากรค่านาจึงมีลักษณะคล้ายกับเป็นการเกณฑ์ส่วยแรงงานและส่วยเงินนั่นเอง นี่คือภาระหน้าที่ที่ชาวนาในชนบทจะต้องรับผิดชอบต่อผูกครองในค่านผูกครองนั้นจะบริโภคส่วยและแลกเปลี่ยนส่วยที่ได้จากชาวนากับสินค้าฟุ่มเฟือยจากต่างประเทศ จึงมีหลักฐานรายการสินค้าเข้าที่ส่งเข้ามาในสมัยนั้นว่ามีมากมาย

อาทิเช่น^๑ เครื่องแก้ว เครื่องลายคราม ผ้าขนสัตว์ คราม หวาน้ำมันจันทร์
 กระเจาะ ฝิ่น ใบชา แทรกจากจีน แป้งสาลี แวนตา กระจก รวมกันฝน
 ผากำมะหยี่ ลวดดอกไม้ไหว ทองและเงิน เบียร์ เหล้าอุ๋น เหล้าบรันดี
 หม้อทองคำและเงินจากเมืองจีน ฝ้ายแบบจีน รูปปั้นจากจีน ยาแคงเส็น
 (จีนไซ) กระเทียมทองจากเมืองจีน สมผลไม้ต่าง ๆ กระเบื้องมุงหลังคาจาก
 จีน น้ำหอมโอเคอโคโลญ น้ำปรุง ฝ้ายประคัมมุข เป็นต้น

รายการสินค้าเข้าดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่เป็นสินค้าฟุ่มเฟือย
 และสินค้าบริโภคมากกว่าสินค้าทุน^๒ และสินค้าที่ส่งเข้ามาไม่ได้ออกไปนอกกรุงเลย
 กลุ่มที่ใช้สินค้าก็คือ ขุนนาง ข้าราชการ และพวกพ่อค้าในกรุงเทพฯ แสดงว่ารายได้
 ทั้งหมดของประเทศถูกระดมมาไว้ในกรุงเทพฯ และก็ใช้ขายอยู่ในกรุงเทพฯ เท่านั้นเอง

การกระทำดังกล่าวนี้ มีผลทำให้การค้าต่างประเทศในขณะนั้น ก็คือการแลกเปลี่ยน
 เปลี่ยนสินค้าฟุ่มเฟือย เพื่อการบริโภคของชนชั้นนำ ปริมาณสินค้าไม่มาก แต่มีมูลค่า
 สินค้าสูง และคงอยู่ภายใต้การผูกขาดของรัฐแต่เพียงผู้เดียว^๓ สภาพดังกล่าว
 ทั้งหมดนี้ย่อมสะท้อนให้เห็นลักษณะเศรษฐกิจของชาวนาในชนบทขณะนั้นได้เป็นอย่างดี
 ว่า ทำไมการผลิตเพื่อยังชีพจึงดำรงอยู่ได้ในขณะนั้น และทำไมในระยะเวลาดังกล่าว
 การผลิตเพื่อยังชีพจึงได้ทั้งหลายลง หลังจากการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรีใน
 พ.ศ. ๒๓๘๘ ซึ่งในเรื่องนี้จะได้อธิบายในบทต่อไป

^๑ สังฆราชปาเลกัวซ์, เค้าเรื่องเมืองไทย, หน้า ๓๑๐.

^๒ James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970, p. 128.

^๓ Ibid., p. 29.

^๔ Van der Heide, "The Economical Development of Siam During the Last Half Century," pp. 77 - 80.